

IZA BODLJKAVE ŽICE NIKOLE ČOLAKA: PREDEMIGRANTSKA ISKUSTVA KATOLIČKOG POVJESNIČARA I FILOZOFA

Zrinka Podhraški Čizmek

Fakultet hrvatskih studija
Sveučilišta u Zagrebu
zri.pod1@gmail.com

UDK 929Čolak, N.
930-05Čolak, N.
<https://doi.org/10.34075/cs.61.1.6>
Pregledni rad
Rad zaprimljen 10/2024.

Sažetak

U ovom se radu želi predstaviti knjiga hrvatskog povjesničara, filozofa i pisca katoličke provenijencije Iza bodljikave žice. Svjedočanstvo o životu Hrvatske u srbokomunističkoj Jugoslaviji Nikole Čolaka (Janjevo, 1914. – Padova, 1996.), koja je tiskana u Padovi 1977., nakon što je autor bio prisiljen emigrirati u Italiju zbog svojih osobnih i političkih uvjerenja, a danas se čuva zajedno s čitavim njegovim opusom u Hrvatskom državnom arhivu kao Osobni fond Nikole Čolaka (HR-HDA-1946). Čolak opisuje događaje i ljude u razdoblju od 5. svibnja 1945. u Zagrebu do 17. kolovoza 1966. u Zadru, to jest odlaska u emigraciju. Kroz cijelo djelo moguće je pratiti piščeve misli, razmatranja i poglede na tadašnju situaciju i povijesne događaje koji progovaraju o dubokoj vjeri i povjerenju u Višu Silu koja vodi sve stvaranje, pa tako i njegov život. Nikada ne klonuvši duhom, upornim radom te spremnošću da podnese svoj dio tereta, kako u zatvorima i logorima (u Popovači, Velikoj Pisanici, Sisku i Lepoglavi), tako potom, od 1947., i u civilnom društvu bez političkih i građanskih prava, Čolak predstavlja paradigmu hrvatskog naroda koji, predavši sve Bogu, neumorno radi za boljitak i napredak znanosti i svakodnevice te prava na samoodređenje Hrvatske kao suverene države. Čitajući njegovo djelo, dobiva se intimna perspektiva ljudi, događaja, komunističkog režima i sustava koja nadilazi svakodnevicu. Autor opisuje događaje i ljude bez suđenja i širinom koja se zrcali u transcendentalnim koordinatama te je, zbog svoje usmjerenosti i ukorijenjenosti u antičkoj i kršćanskoj filozofiji, iznimno aktualan kao etički i moralni primjer te svjedok svog vremena sadašnjim i budućim generacijama.

Ključne riječi: Nikola Čolak, duhovno svjedočanstvo, Alojzije Stepinac, katolička inteligencija, represija, politički progon, Mihajlo Mihajlov, Jugoslavija, Slobodni glas

1. UVOD

Među manje poznatim piscima u Hrvatskoj zasigurno je i politički emigrant Nikola Čolak, povjesničar, filozof, arhivist, pisac, klasični i romanski filolog, rođen u Janjevu 1914., umro u Padovi 1996. Bogat i plodonosan pisac, tijekom prisilne emigracije u Italiji (1966.–1991.) napisao je, među ostalim, 1977. knjigu *Iza bodljikave žice. Svjedočanstvo o životu Hrvatske u srbokomunističkoj Jugoslaviji*¹ u kojoj otvoreno, iskreno i dubokom oštromnošću progovara o svom životu u prilikama diktature koja je tada u Hrvatskoj vladala.²

Ovaj rad prikazuje tu knjigu ukazujući na taj djelomično nepoznati biser hrvatske katoličke književnosti – i time ujedno želi dati i jednu intimniju sliku čovjeka, supruga, oca, profesora i kolege mlađim naraštajima, prikazujući i svakodnevicu osobe koja se nalazi iza pisane riječi. U tom smislu iznijet će se isječci knjige kako bi se približilo vrijeme pisanja te ujedno i fotografije iz života Nikole Čolaka kako bi se dale konture čovjeka iza pisanih riječi.

Pisac otvoreno progovara o ljudima, događajima, komunističkom režimu i sustavu, dočarava događaje i ljude bez suđenja i moraliziranja, širinom koja ga je karakterizirala tijekom cijelog života. Stranice knjige odišu njegovim pogledom na svijet i životnom filozofijom koji nadilaze ljudske koordinate i prikazuju život u transcendentnim okvirima. Čolak, ukorijenjen u antičkoj i kršćanskoj filozofiji, liberalno-katoličkog usmjerenja, postaje paradigma hrvatskog čovjeka, intelektualca i vjernika te biva iznimno aktualan kao etički i moralni primjer, svjedok svog vremena sadašnjim i budućim generacijama.

2. KRATKE BIOGRAFSKE CRTICE

Nikola Čolak (Janjevo, 1914. – Padova, 1996.), nakon pučke škole u Janjevu gdje ga župnik odmah uočava zbog bistrine i radišnosti, pohađa isusovačku gimnaziju u Travniku.³ Isusovci ga potom

¹ Nikola Čolak, *Iza bodljikave žice. Svjedočanstvo o životu Hrvatske u srbokomunističkoj Jugoslaviji*, Padova, 1977.

² Ovaj je prilog pripremljen i izlagan na V. znanstvenom skupu *Hrvatske književnosti kršćanskog nadahnuća. Prešućene stranice književnosti u komunističko doba (II)* u Križevcima 22. listopada 2022.

³ O njegovu životu vidi također: Nikola Čolak, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*; Lovorka Čoralić, Nikola Čolak, *Hrvatski biografski leksikon, mrežno izdanje*. Stipe Kljajić, Nikola Čolak, *Projekt Courage. Cultural opposition*. Zrinka Podhraški Čizmek, *Analiza komunističkog 'tretmana' ideoloških neistomišljenika*

šalju na studij filozofije u Gallarate (Milano), koji završava 1938. Po povratku u Hrvatsku upisuje Filozofski fakultet u Zagrebu, gdje 1943. dobiva diplomu iz talijanskog i francuskog jezika i književnosti te ujedno apsolvira povijest i klasičnu filologiju⁴.

Nakon dolaska komunista na vlast biva odmah uhićen te ga 1945. Vojni sud u Zagrebu osuđuje na tri godine prisilna rada i gubitka na pet godina građanskih i političkih prava. Između 1945. i 1947. prisilno je smješten u logore u Popovači, Velikoj Pisanici, Sisku i Lepoglavi (kratko zajedno s nadbiskupom Stepincem). Čolak po izlasku iz logora teško se uspijeva zaposliti (u Zagrebu nikako) te u razdoblju od 1947. do 1954. radi kao nastavnik i upravitelj u raznim školama u Ivanić Gradu, Glini i Novom Marofu.

Slika 1. Čolak sa suprugom Terezijom (desno), kćeri Dubravkom (lijevo) te kćeri Jadrankom i sinom Rokom (dolje), Zadar, 1958.⁵

Godine 1954. javlja se na natječaj za mjesto arhivista u Povijesnom arhivu u Zadru: u pokušaju da mu onemogućće zapošljavanje čak poništavaju natječaj, no kako je i na novom natječaju bio jedini

na primjeru dvojice hrvatskih katoličkih intelektualaca: Nikole Čolaka i Mirka Vidovića, *Crkva u svijetu* 52 (2017.), 266–267.

⁴ Osobni fond Nikole Čolaka, kutija 1 (HR–HDA–1946.1.); Lovorka Čoralić, Nikola Čolak, *Hrvatski biografski leksikon; Ista, Nikola Čolak (1914.–1996.)*, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 29, br. 1, 412–413, 1996.

⁵ Privatni arhiv Podhraški–Čolak.

kandidat za to radno mjesto, biva nevoljko primljen, i to tek na pola satnice. Šest godina nakon toga, 1960., prepoznat u znanstvenim krugovima po izuzetnoj predanosti povijesnim istraživanjima, pozvan je da radi kao znanstveni suradnik u Institutu za društvene nauke JAZU (današnji HAZU) u Zadru. Ondje će, prema riječima Josipa Vrandečića, zadati temelje nove povijesne grane kao „pionir hrvatske trgovačke pomorske povijesti – začetnik, i do danas njen najjači predstavnik“.⁶

Te su godine u Zadru najplodonosnije za Čolaka i predstavljaju predah od Udbe zbog same udaljenosti od glavnoga grada Zagreba te posvećenosti poslu, istraživanjima i obitelji. Ipak, 1965. zbog zdravstvenih problema najstarije kćeri Dubravke, koja je tada studirala arhitekturu u Zagrebu, Čolak odlučuje preseliti cijelu obitelj u Zagreb kako bi pomogao kćeri: traži i dobiva tako posao u Institutu za historiju radničkog pokreta u Zagrebu (današnji Hrvatski institut za povijest u Opatičkoj).

Iz Zagreba, a još čvrsto povezan sa Zadrom, 1966. pokušava s Mihajlom Mihajlovim i skupinom heterogenih intelektualaca osnovati časopis *Slobodni glas* u Zadru, nakon čega dobiva dekret o otpuštanju s radnog mjesta, a ostali iz skupine završavaju u zatvoru.⁷ Čolak tada odlazi u političku emigraciju te iste godine dobiva politički azil u Italiji.⁸

U Italiji mu odmah pružaju konkretnu pomoć novinari liberalnih krugova, padovanski biskup te kapucini, postaje suradnik padovanskog izdanja *Il Resto del Carlino*, surađuje s Ekonomskim fakultetima u Veroni i Veneciji vezano uz ekonomsku povijest Jadrana te predaje povijest i filozofiju u Biskupskoj gimnaziji *San Gregorio Barbarigo* u Padovi sve do umirovljenja sa 70 godina.⁹

⁶ Josip Vrandečić, Pogovor, u: Čolak Nikola, *Regesti marittimi croati. Fonti documentarie. Navigazione nell'Adriatico / Hrvatski pomorski regesti. Dokumentarna vrela. Plovidba na Jadranu*, vol. III, ur. Zrinka Podhraški Čizmek, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu, Split, 2017, 675.

⁷ Usp. Mihajlo Mihajlov, *Materijal o slučaju Mihajlo Mihajlov: u vezi sa sudjenjem u Zadru 22–23 septembra 1966 godine*, Possev, Frankfurt, 1966. Vidi također Mirko Vidović, *Kako je nastao pokret nezavisnih intelektualaca u Zadru. Testament disidentske generacije*, Škorpion, 2013.

⁸ Zrinka Podhraški Čizmek, Intervju s Terezijom Čolak, 12. 6. 2021. *Ista*, Intervju s Rokom Čolakom, 13. 7. 2022. *Ista*, Intervju s Dubravkom Podhraški, 13. 7. 2022. Usp. *Ista*, Izazovi političko-ekonomske emigracije obitelji Čolak i Podhraški, *Zbornik radova s II. međunarodne znanstveno-stručne konferencije "Suvremeni usud gastarbajterskoga naslijeda Hrvatske"*, Stjepan Šterc; Monika Balija; Tamara Bodor (ur.), Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu; Hrvatsko katoličko sveučilište, Zagreb, 2024., 44.

⁹ *Ibidem*.

U tih će 30 godina u Italiji, 1966. – 1996., istraživati po talijanskim arhivima, od Venecije, Trsta, preko Ancone sve na jugu do Barija, mapirajući hrvatsku prisutnost na moru u dokumentima iz pisarnica *Serenissime* i Papinske Države, ne samo unutar Jadrana nego i drugim morima, tijekom 18. stoljeća, prikupivši golemu građu od 100.000 mikrofilmiranih i preslikanih dokumenata.¹⁰

O njemu je, među ostalim, Lovorka Čoralić napisala: „Dana 23. VIII. 1996. godine preminuo je u Padovi hrvatski povjesnik, arhivist i kulturni djelatnik, profesor Nikola Čolak. Smrt ga je zatekla daleko od domovine kojoj je pripadao čitavim svojim bićem, darujući hrvatskim političkim, kulturnim i znanstvenim probicima sav svoj stvaralački vijek (...) Vječni je počinak prof. Čolak našao u domovini, na zagrebačkom Mirogoju, u sjeni križeva Domovinskoga rata, uz neznane prijatelje i suborce koji su – poput njega – svoj život pokrilonili Hrvatskoj.”¹¹

3. DJELOVANJE I OPUS

Važno je ovdje dati kratak pregled njegova opusa kako bi se upotpunila slika čovjeka i pisca iza redaka knjige uzete u analizu. Njegov se znanstveni historiografski opus prostire na relaciji Janjevo – Zadar – Venecija – Padova – Zagreb i sastoji se od preko 50 izvornih znanstvenih radova u brojnim časopisima i zbornicima kao što su *Radovi Zavoda za povijesne znanosti JAZU* u Zadru, *Anali Historijskog instituta JAZU* u Dubrovniku, *Zadarska revija*, *Pomorski zbornik*, *Ribarstvo – stručni list za unapređenje svih grana slatkovodnog i morskog ribarstva*, *Naše More*, *Morsko ribarstvo*, *Glas Zadra*, *Mogućnosti*, *Arhivski vjesnik*, *Bilten Historijskog arhiva Komune Hvarske*, *Historijski zbornik*, *Prilozi povijesti otoka Hvara*, *Archivio veneto*, *Studi veneziani* te *Zvono – janjevački godišnjak* u Zagrebu.¹²

¹⁰ To se gradivo danas nalazi, nakon darovnice obitelji, u Hrvatskom državnom arhivu kao Osobni fond Nikole Čolaka (HR-HDA-1946). Među ostalim tu je i golemi korpus od preko 40.000 presnimljenih dokumenata iz *Archivio Segreto Vaticano* (današnji *Archivio Apostolico Vaticano*) i *Archivio Storico Propaganda Fide*, vezano uz istraživanja rodnog Janjeva i ostalih naseobina Dubrovčana na Balkanu – građa do danas neobrađena.

¹¹ Lovorka Čoralić, Nikola Čolak (1914.–1996.), cit. 412–413.

¹² Čolak Nikola, Nacionalni i socijalni karakter stanovništva Zadra i okolice u prošlosti kroz izložbu arhivskih dokumenata, *Zadarska revija*, 4 (1954.). *Isti*, Iz povijesti našeg ribarstva, *Morsko ribarstvo*, 11 (1956.). *Isti*, Otpor ribara zadarskog otočja u 16. stoljeću protiv obaveza samostanu sv. Krševana u Zadru, *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku*, 4–5 (1956.). *Isti*, Uz arhivski tjedan 16.

Što se tiče publiciranih knjiga, osim spomenute *Iza bodljikave žice. Svjedočanstvo o životu Hrvatske u srbokomunističkoj Jugoslaviji* (Padova, 1977.), napisao je i:

9. – 30. 9. 1956., *Glas Zadra*, 275 (1956.). *Isti*, Stanje u kninskoj krajini pri padu Mletačke Republike 1797., *Zadarska revija*, 4(1956). *Isti*, Ribarstvo u zadarskom arhipelagu u 15. i 16. stoljeću, *Morsko ribarstvo*, 1 (1957.). *Isti*, Spis Andrije Borellija o uređenju Dalmacije krajem 18. stoljeća, *Mogućnosti*, 5 (1957.). *Isti*, Historiografija u Zadarskoj reviji, *Historijski zbornik*, 1–4/1957. *Isti*, Borba salskih ribara u 17. stoljeću protiv obaveza prema gradu Zadru, *Morsko ribarstvo*, 10 (1958.). *Isti*, Naše novo arhivsko zakonodavstvo, *Glas Zadra*, 383 (1958.). *Isti*, Izložbe Arhiva u Zadru, *Arhivski vjesnik*, 1 (1958.). *Isti*, Iz života iseljenika Makarske i njenog primorja na srednje dalmatinskom otočju u 17. i 18. stoljeću, *Prilozi povijesti otoka Hvara*, knjiga 1, Split, 1959. *Isti*, Borba za privilegije novih stanovnika na srednjem dalmatinskom otočju na području ribolova, *Morsko ribarstvo*, 11 (1959.). *Isti*, Izdanja Historijskog arhiva na Hvaru, *Zadarska revija*, 4 (1959.). *Isti*, Arhivska građa za povijest Hvara u nekim arhivima van Hvara, *Bilten Historijskog arhiva Komune Hrvatske*, 3–5 (1961.). *Isti*, Narodni preporod u Dalmaciji u svjetlu historiografije, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 8 (1961.). *Isti*, Pitanje crkve sv. Križa u Sućurju na Hvaru, *Prilozi povijesti otoka Hvara*, knjiga 2, Hvar, 1962. *Isti*, Naše ribarstvo do pada Mletačke Republike, *Pomorski zbornik povodom 20. godišnjice Dana mornarice i pomorstva Jugoslavije (1942–1962)*, Zagreb, 1962. *Isti*, Pomorstvo zadarske komune od dolaska Hrvata na Jadran do pada Mletačke Republike, *Pomorski zbornik povodom 20. godišnjice Dana mornarice i pomorstva Jugoslavije (1942–1962)*, Zagreb, 1962. *Isti*, Borba novih stanovnika na središnjem dalmatinskom otočju za očuvanje stečenih privilegija, *Prilozi povijesti otoka Hvara*, 2 (1962.). *Isti*, Poljoprivreda zadarske komune u ranom srednjem vijeku, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 9 (1962.). *Isti*, Društvo za proučavanje i unapređenje pomorstva Jugoslavije, *Zadarska revija*, 11 (1962.). *Isti*, Pomorske operacije u zadarsko–mletačkom ratu 1345–1346., *Zadarska revija*, 11 (1962.). *Isti*, Osnivačka skupština Društva za proučavanje i unapređenje pomorstva Jugoslavije, *Naše more*, 1962. *Isti*, Povijest talijanske arhivistike u časopisu *Rassegna degli archivi di stato*, *Arhivski vjesnik*, 4 (1963.). *Isti*, Zemljišni posjedi zadarske komune u 12. stoljeću, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 10 (1963.). *Isti*, Prilozi literaturi za povijest poljoprivrede Dalmacije, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 10 (1963.). *Isti*, Inventar rukopisne ostavštine Šime Ljubića, *Arhivski vjesnik*, 4 (1963.). *Isti*, Proizvodnja i pomorska trgovina paškom soli do pada Paga pod mletačku vlast 1409., *Pomorski zbornik Društva za proučavanje i unapređivanje pomorstva Jugoslavije*, knjiga 1, Zadar, 1963. *Isti*, Borba za financijska sredstva za održavanje i obnavljanje crkve i samostana sv. Krševana u Zadru, *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku*, 1964. *Isti*, Prirodoslovni muzej u Zadru, *Zbornik Zadar*, Zagreb, 1964. *Isti*, Ekonomska moć iških parona Banića u 18. stoljeću, *Pomorski zbornik*, knjiga 2, Zadar, 1964. *Isti*, Brodovlasnici zadarske komune između karlovačkog i požarevačkog mira, *Pomorski zbornik*, knjiga 3, Zadar, 1965. *Isti*, Navigazione marittima fra i porti dalmato–istriani e i porti pontifici alla fine del Settecento, *Studi Veneziani*, 11 (1969.). *Isti*, Armatori del comune di Zadar fra il pace di Pozarevac e la missione dei sindici inquisitori (1718–1751), *Archivio Veneto*, 96 (1972.). *Isti*, Navigazione marittima fra i porti dalmato–istriani e i porti pontifici alla fine del Settecento nella Dalmazia settentrionale, *Studi Veneziani*, 14 (1972.). Usp. fond HR–HDA–1946, kutije 179–181: za suradnje u časopisima, 187–189: za suradnje u zbornicima.

- *La Jugoslavia comunista fra il dissenso dell'intelligenza e il diritto di Stato della Croazia* (Venezia, 1979.).
- *Akcija deseti travanj u svijetlu krunskog svjedočanstva Ivana Prusca i dokumentacije* (Padova, 1989., u rukopisu).
- *Hrvatska iznad svega. Odsjevi prošlosti – perspektive budućnosti = La Croazia prima di tutto. Riflessi del passato – prospettive nel futuro* (Padova – Venecija, 1989.).

Slike 2a-2g. Korice raznih časopisa i zbornika u kojima je Čolak pisao¹³

¹³ Slike preuzete s interneta, vidi popis na kraju.

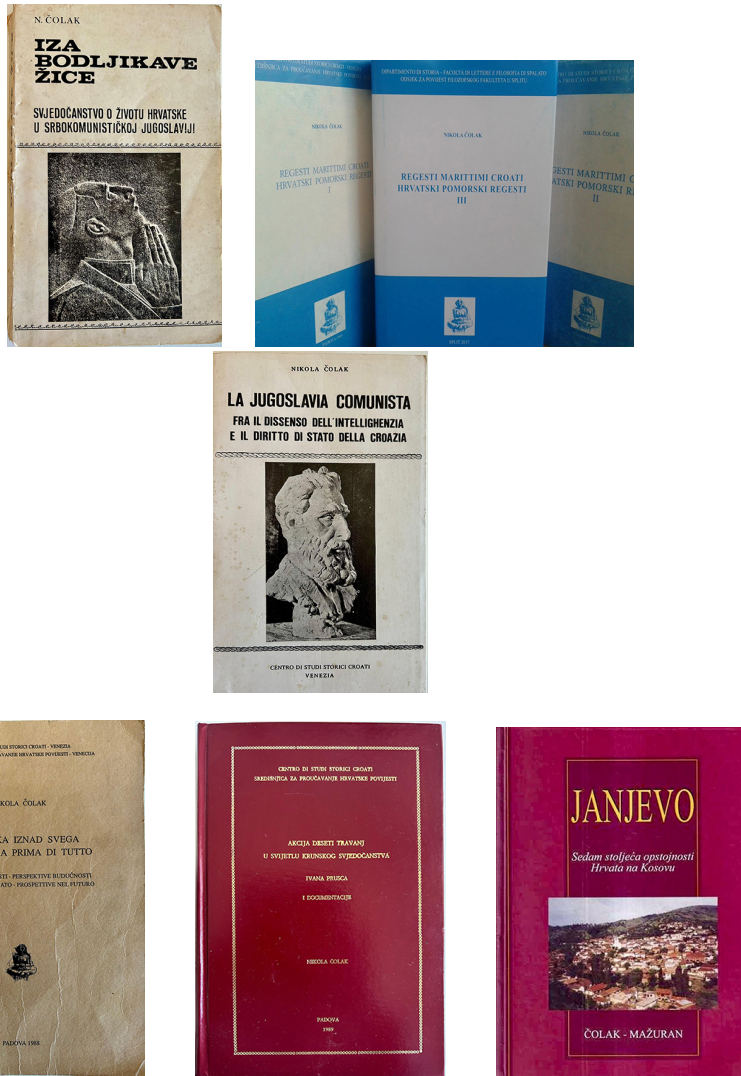
- *Jarjevo: sedam stoljeća opstojnosti Hrvata na Kosovu* (Zagreb, 2000.).
- *Regesti marittimi croati. Fonti documentarie. Navigazione nell'Adriatico / Hrvatski pomorski regesti. Dokumentarna vre- la. Plovidba na Jadranu* vol. I–II, Centro di Studi Storici Croati, Venezia – Padova, 1985. i 1993.¹⁴
- *Regesti marittimi croati. Fonti documentarie. Navigazione nell'Adriatico / Hrvatski pomorski regesti. Dokumentarna vre- la. Plovidba na Jadranu*, vol. III, Podhraški Čizmek, Zrinka (uredi- la), Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Spli- tu, Split, 2017.¹⁵
- *Janjevački govor*, 1939./1955., neobjavljeno.
- *Janjevo: Hrvatska naseobina na Kosovu Polju. Prvi dio: Janjevo u prošlosti*, 1942./1995., neobjavljeno.
- *Posljednje pokoljenje starih (roman iz života Janjeva)*, 1945. – 1947., neobjavljeno.
- *Po vrhovima i proplancima Julijskih Alpa (putopis)*, 1946., neob- javljeno.
- *Rječnik janjevačkog govora*, 1951./1956., neobjavljeno.
- *Pomorstvo zadarske komune u 18. stoljeću u okviru njene uku- pne ekonomike*, 1962.–1966., neobjavljeno.
- *Zašto se bori Hrvatska? (Perché lotta la Croazia?)*, 1971., neob- javljeno.

¹⁴ O prva dva sveska *Hrvatskih pomorskih regesta* vidi: Borislav Grgin, Nikola Čolak, *Regesti marittimi croati (hrvatski pomorski registri) I*, Padova 1985, 646 stra- nica, *Radovi*, 24 (1991.) 1, 315–316. Lučić Josip, Nikola Čolak, *Regesti marittimi Croati, Hrvatska pomorska regesta II*, Padova 1993, str. 868, *Radovi*, 26 (1993.) 1, 350–351. Kolanović Josip, Nikola Čolak, *Regesti marittimi Croati, Settecento, I. Parte. Navigazione nell'Adriatico / Hrvatski pomorski regesti*, Centro di studi storici Croati Venezia, Fonti, Vol. I, Fonti documentarie, Vol. I / Središnjica za proučavanje hrvatske povijesti Venecija, Vrela, svez. I, Dokumentarna vrela, svez. I, XII + 647 str., *Arhivski vjesnik – Bulletin d'archives*, 36 (1993.), 255–306. *Isti*, Nikola Čolak, *Regesti marittimi croati. Hrvatski pomorski regesti II.*, Padova 1993. Centro di studi storici Croati Venezia. 866 str., *Arhivski vjesnik – Bulletin d'archives*, 38 (1995.), 245–248.

¹⁵ O trećem svesku *Hrvatskih pomorskih regesta* vidi: Slaven Bertoša, Nikola Čolak, *Regesti marittimi croati / Hrvatski pomorski regesti*, sv. III, a cura di / uredila Zrinka Podhraški Čizmek, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, Split, 2017., 687 str., *Problemi sjevernog Jadrana*, 17 (2018.), 79–81. Čoralić Lovorka, Nikola Čolak, *Regesti Marittimi Croati / Hrvatski pomorski regesti*, sv. III., a cura / uredila Zrinka Podhraški Čizmek, Split: Odsjek za povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu, 2017, 688 stranica, *Povijesni prilozi*, 38/56 (2019), 333–335. Orbančić Elvis, Cjeloživotni rad posvećen arhivima (Nikola Čolak: *Regesti marittimi Croati III. / Hrvatski pomorski regesti*, III.), *Nova Istra – časopis za književnost, umjetnost i kulturu*, 2 (2019.), 207–210.

- *Jugoslavija – sukob dviju državnih ideja*, 1975., neobjavljeno.
- *Razni autobiografski neobjavljeni literarni zapisi*, neobjavljeno.¹⁶

Korice Čolakovih tiskanih izdanja daju se u nastavku:

Slike 3a-3f. Korice Čolakovih knjiga¹⁷

¹⁶ Usp. Osobni fond Nikole Čolaka (HR-HDA-1946.1.), 4. 1. Knjige, kutije 163–178.

¹⁷ Privatni arhiv Podhraški - Čizmek.

Čolak je, osim znanstvenog rada, bio aktivan i kao korespondent za novine *Il Resto del Carlino*, *La fiera letteraria*, *Energie nuove*, *Reggio oggi*, *Il Messaggero*, *Corriere della sera*, *Culture e politica*, kao stručnjak za Jugoslaviju i Istočnu Europu te je sudjelovao u promišljanju budućnosti Hrvatske u emigrantskoj literaturi pišući za časopise *Hrvatska država*, *Hrvatska revija*, *Hrvatska danas i sutra* – *Bilten Hrvatske kršćansko demokratske stranke*, *Nezavisna država Hrvatska*, *Spremnost* – *hrvatski tjednik*, ali i kao urednik časopisa *Hrvatska gruda* (od 1982. *Hrvatsko pravo*, *ujesnik Hrvatskog oslobodilačkog pokreta za domovinu i inozemstvo*), *Hrvatska domovina* – *glasilo Hrvatske pravaške akcije*.¹⁸

¹⁸ O njegovoj aktivnosti kao publicista u emigraciji svjedoči cijeli niz članaka tiskanih u raznim talijanskim novinama i dakako časopisima hrvatske emigracije u razdoblju od 1966. do 1991. godine, što se ovdje iznose vremenskim redoslijedom, izuzev onih vezanih uz Mihajla Mihajlova, koji su citirani pod bilješkom br. 73. Nikola Čolak, Politička i idejna strujanja u Hrvatskoj danas, *Hrvatska država*, 133–134 (1966.). *Isti*, È l'ora del terrorismo: Ti berremo il sangue, *Il resto del carlino*, 1.9.1966. *Isti*, Parlerà mai la "Voce libera"? , *Il resto del carlino*, 9. 9. 1966. *Isti*, I comunisti impongono il silenzio, *Il resto del carlino*, 11. 9. 1966. *Isti*, *La fiera letteraria*, 6. 10. 1966. *Isti*, Gli intellettuali jugoslavi alla ricerca della libertà perduta, *Energie nuove*, studeni 1966. *Isti*, Naših dvadeset godina šutnje, *Hrvatska revija*, 1966. *Isti*, Zašto odbijamo komunizam kao teoriju i praksu, a afirmiramo socijalizam?, *Hrvatska država*, 1966. *Isti*, Totalitarizam Saveza komunista Jugoslavije u punoj snazi svoje realizacije, *Hrvatska država*, 1966. *Isti*, Hrvatska danas, *Hrvatska revija*, 1–2 (1967.). *Isti*, La democrazia resta in carcere, *Il resto del carlino*, 5. 1. 1967. *Isti*, Zašto jugoslavenski komunisti zvone na velika zvona? Pozadina hajke na deklaraciju hrvatskih intelektualaca, *Hrvatska država*, 4–5 (1967.). *Isti*, Ombre sul "caso" Draganović, *Il resto del carlino*, 28. 11. 1967. Uz tekst se nalazi i strojopisni prijepis pisma koje je Krunoslav Draganović uputio Čolaku 22. svibnja 1967., kao i strojopisni koncept na njemačkom jeziku nepoznatog autora, naslovljen "Wie Draganović verschleppt wurde". *Isti*, Scrittori d'oltrecortina testimoniano le condizioni della "Letterature del silenzio", *Il Messaggero*, 18. 12. 1967. *Isti*, Beogradske makinacije sa prof. Draganovićem, *Hrvatska država*, 156–158 (1968.). Izvorni naslov prije tiskanja glasio je "Vatikanska diplomacija u svjetlu otmice profesora Draganovića". *Isti*, Dubcek e Tito, *Il resto del carlino*, 10 (1968.). *Isti*, Govor na proslavi 10. travnja u Münchenu, *Hrvatska država*, 171–172(1968). *Isti*, Concezione cristiana e marxista del mondo, *Culture e politica*, 1968. *Isti*, Uz dvadeset i devetu godišnjicu Desetog travnja, *Hrvatska država*, 171–172(1969). *Isti*, Misije Milovana Đilasa, *Hrvatska država*, 173 (1969.). *Isti*, Svjetski kongres HSS-a i naši napori za ujedinjnjem snaga, *Hrvatska država*, 175 (1969.). *Isti*, Odlučivanje o našoj sudbini, *Hrvatska danas i sutra*, 1969. *Isti*, Referendum ili obračun, *Hrvatska država*, 181 (1970.). *Isti*, Zeniti i padovi, *Hrvatska država*, 182 (1970.). *Isti*, Fragmenti Bleiburga, *Hrvatska država*, 183 (1970.). *Isti*, U sjeni Tavelića, *Hrvatska država*, 187 (1970.). *Isti*, Jezik sile, *Hrvatska država*, 2 (1971.). *Isti*, Hrvatska u procijepu, *Hrvatska država*, 190 (1971.). *Isti*, Kako se prosuđuje domovina, *Hrvatska država*, 195 (1971.). *Isti*, Kraj Hrvatskog proljeća, *Hrvatska država*, 196 (1971.). *Isti*, Konfederacija smrt Hrvatske, *Hrvatska država*, 197 (1971.). *Isti*, Humanizam i demokratizam Milovana Đilasa, *Hrvatska revija*, 4 (1971.). Mirko Vidović,

4. IZA BODLJIKAVE ŽICE. PISANO SVJEDOČANSTVO NIKOLE ČOLAKA

Zanimljiv nam je izbor naslovne stranice knjige uzimajući u obzir godinu izdanja – 1977. – dakle osam godina nakon pokretanja postupka za kanonizacijom nadbiskupa Alojzija Stepinca. Tada se Čolak već bio snašao u Padovi te je uzeo u ruke zapise i zabilježbe iz logora koje je toliko godina ranije kriomice predavao supruzi Tereziji prilikom njenih posjeta zatočenom Nikoli u raznim logorima.¹⁹ Autor je izabrao sliku Stepinčeva bareljefa od Meštrovića, kako čitamo na unutarnjoj korici:

„Besmrtni duhovni Vodja Hrvatskog naroda
kard. Alojzije Stepinac
u viziji besmrtnog Ivana Meštrovića“²⁰

gdje sam taj natpis, *ante litteram*, programatski progovara za sebe s obzirom na to da je Stepinčevo djelovanje, desetljećima ranije od samog proglašenja blaženim 1998. godine, prepoznato u narodu i uzdiglo ga kao primjer i uzor hrvatskim vjernicima.

Hrvatska država, 200 (1972.). *Isti*, U vrtlogu obmana, *Hrvatska država*, 204 (1972.). *Isti*, Uoči nove 1918., *Hrvatska država*, 208 (1972.). *Isti*, Pred mostom u treću Jugoslaviju; Poruka iz Karina; Na adresu Dr-a Ante Cilige, *Hrvatska država*, 209 (1972.). *Isti*, Prvi koraci kršćanske demokracije, *Bilten Hrvatske kršćansko demokratske stranke*, 11 (1982.). *Isti*, Jedinštvom do snage, snagom do slobodne Hrvatske, *Nezavisna država Hrvatska*, 304 (1986.). *Isti*, Povijesni smisao desetog travnja, *Spremnost-hrvatski tjednik*, 17 (1986.). *Isti*, Listajući Brankove uspomene, *Hrvatska država*, 369 (1986.). Čolak se ovdje odnosi na Branimira Jelića. *Isti*, Susret s braćom u Americi, *Nezavisna država Hrvatska*, 311 (1987.). *Isti*, H. N. V. na putu treće Jugoslavije, *Nezavisna država Hrvatska*, studeni 1987. *Isti*, Kosovo i mi, *Nezavisna država Hrvatska*, 318 (1987.). *Isti*, Strah od Hrvatske stranke prava, *Nezavisna država Hrvatska*, 320 (1987.). *Isti*, Mate Meštrović – krik ranjenog nemoćnika, *Nezavisna država Hrvatska*, 1 (1988.). *Isti*, Zaklada za proučavanje hrvatske poviesti, *Nezavisna država Hrvatska*, 322 (1988.). *Isti*, Hrvatska u svjetskoj povijesnoj znanosti, *Nezavisna država Hrvatska*, 323 (1988.). *Isti*, Zašto Hrvati šute?, *Nezavisna država Hrvatska*, 1 (1989.). *Isti*, Albanija i Srbija u vrijeme Balkanskih ratova (1912–1914), *Nezavisna država Hrvatska*, 1–2 (1990.). *Isti*, Referendum – a ne izbori, *Nezavisna država Hrvatska*, 3 (1990.). *Isti*, Karte su na stolu – dr. Mate Meštrović u Jugoslaviji, *Nezavisna država Hrvatska*, 4 (1990.). *Isti*, U ime narodno-zarobljivačke borbe – izmirenje, *Nezavisna država Hrvatska*, 11 (1990.), 2, 3, 4, 5 (1991.). Sva citirana literatura dostupna je i u njegovu Osobnom fondu: HR-HDA-1946, kutije 116–117, 179–186.

¹⁹ Zrinka Podhraški Čizmek, Intervju s Terezijom Čolak, 12. 6. 2021.

²⁰ Nikola Čolak, *Iza bodljikave žice. Svjedočanstvo o životu Hrvatske u srbokomunističkoj Jugoslaviji*, I. unutarnja korica.

U predgovoru knjige Čolak upućuje čitatelja na vremenske i zemljopisne koordinate unutar kojih će se opisivati događaji u knjizi, gdje pažljivo oko bilježi i pamti:

„Ove uspomene obuhvaćaju razdoblje od dana povlačenja Hrvatske Vlade i Vojske iz Zagreba prema Zapadu u svibnju 1945. do dana odlaska pisca u političko izbjeglištvo u Italiju 17. kolovoza 1966. Nastoje prikazati stvarno stanje u Hrvatskoj u tih dvadeset godina: iznijeti dobro i zlo, kako ih je pisac vidio i osjetio ne dijeleći ljude i prilike prema bojama, političkim i ideološkim usmjerenjima. Pri tome se pisac nije odrekao iznijeti svoje refleksije na ljude i događaje, kadgod je to smatrao za prikladno. Svijestan je, da će, stojeći na objektivnom stanovištu, izazvati negativne reakcije i na strani, kojoj pripada. Od načela se, međutim, ne odstupa zbog časovitih reakcija, pa makar one imale i negativnih posljedica.“²¹

Knjiga započinje s poglavljem „Dani preokreta“ i pripremama Vlade Nezavisne Države Hrvatske na ulazak jedinica Jugoslovenske armije u Zagreb. Opis je plastičan i Čolak u nekoliko crtica dočarava atmosferu:

„Subota, 5. svibnja 1945. (i toga se dana sjetih smrti Diktatora Evrope od prije stoljeća i po opjevane od Manzoniya u njegovoj nezaboravnoj pjesmi ‘Ei fu, On bi’ – sve prolazno!). Ujutro se digoše prve ‘gljive’ dima nad Zagrebom iz hrpa zapaljenih arhiva Ustaškog pokreta, Vlade, Hrvatskih oružanih snaga, Ustaške vojnice i tolikih drugih ministarstava i ureda Zagreba, uključivši i središnju kartoteku Prijavnog ureda Grada, kako bi se otežao ‘lov na ljude’ Komunističke partije Jugoslavije, koja se spremala, da za tri dana preuzme vlast i u samoj hrvatskoj metropoli.

Ti su se crni i bijeli oblaci dima dizali nad nebom Zagreba kroz tri sljedeća dana, dok im je prethodilo dvodnevno paljenje arhiva i papira posebno povjerljivog značaja u manjim količinama, koje se nije iz daleka lako primjećivalo.“²²

Nakon kontekstualizacije kraja rata i neposrednog poraća u Zagrebu i Hrvatskoj, autor se usredotočuje na svoju obiteljsku situaciju: „Stanovao sam sa svojom mladom ženom Terezijom od nešto preko 18 godina i s kćerkicom Dubravkom, koja je imala tek pet mjeseci, na zapadnoj periferiji Zagreba u kraju zvanom Rudeš.“²³

²¹ *Isto*, II.

²² *Isto*, I.

²³ *Isto*, I.

Čolak opisuje kako su prvih 12 dana od ulaska partizana svjedočili „neprekidnom lovu na ljude po danu i po noći (...) nepreglednim masama povratnika iz Slovenije, kako ih partizani povlače poput pasa tamo amo po gradu (...) logori su se punili i ubrzo praznili“, za što ćemo kasnije, na narednim stranicama, shvatiti da je riječ o smaknuću tih istih i kako su noći gutale pune kamione zarobljenika koje više nitko nije vidio.²⁴

Stepinac i u tom turbulentnom vremenu, kako navodi Čolak, uzima vodeću ulogu kao zagrebački nadbiskup:

„Tih je dana zabrujio Zagrebom glas, da je uhapšen zagrebački nadbiskup dr. Alojzije Stepinac. Osobno se nisam tome začudio, a, koliko sam opazio, niti okolina, u kojoj sam se kretao, nije primila vijest s iznenađenjem. Poznavajući ga kao čovjeka i biskupa, koji se u neustrašivosti može staviti o bok sv. Ivanu Krizostomu, bilo je i očekivati, da će već prvih dana doći u sukob s komunistima, tim zakletim neprijateljima svake vjere, a napose kršćanstva. Bilo je to tjedan dana nakon ulaska partizana u Zagreb. Po svim crkvama u Hrvatskoj, posebno zagrebačkim, priređivane su molitve za njega.“²⁵

Neće dugo proći i Čolak biva uhapšen – traže upravo „profesora Čolaka“:

„U ISTRAŽNOM ZATVORU

Od partizana sam bio uhapšen u nedjelju 20. svibnja. Dan prije toga moj rođak Josip Rodić bio je dobio od Komande Grada propusnicu za nas sedmoricu iz mog rodnog mjesta Janjeva, koji smo se htjeli izvući iz te mučne atmosfere neumornog lova na ljude u Zagrebu i izbjeći opasnost, da budemo pohapšeni. Htjeli smo otići u naše rodno mjesto, staru hrvatsku dubrovačko-dalmatinsku naseobinu na Kosovu Polju u Srbiji.“²⁶

Prvo ga odvođe u Petrinju, u središnji zagrebački zatvor, a potom u Novu ves, sjeverno od katedrale. Nakon prvih formalnosti uslijedilo je šest saslušanja narednih šest do sedam tjedana. Čolak opisuje svakog čovjeka s kojim se u tom razdoblju susreo, ali i sve ljude koji su ga ispitali, od izgleda, karaktera pa sve do njegova

²⁴ Isto, 13. Usp. Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991., od zajedništva do razlaza*, Školska knjiga, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2006. Vidi također Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb, 1999.

²⁵ Nikola Čolak, *Iza bodljikave žice. Svjedočanstvo o životu Hrvatske u srbokomunističkoj Jugoslaviji*, cit. 13.

²⁶ Isto, 15.

kratka komentara: u tom smislu opisi su nam vrlo vrijedni kao zrcalo stavova, misli i moralnih vrijednosti, njega, tada 31-godišnjaka, koji ni u jednom trenutku ne pokazuje strah za sebe, za svoj život.²⁷

Stilovi i načini ispitivanja mijenjaju se od inspektora do inspektora. Čolak ih opisuje sve: od prvih koji su pokušali iz njega izmamiti bilo koje priznanje nakon čega bi, kasnije je shvatio, bio nestao u noći kao i mnogi prije i poslije njega, do zadnjih koji su išli okolnim putem, po potrebi, ne bi li ga pridobili za „svoju stvar“, to jest za suradnju s komunističkim režimom.²⁸

„Izmijeniše se šestorica njih, koliko se sjećam, jedan za drugim čas postavljajući ista, čas sasvim nova i neočekivana pitanja. Saslušanje je počelo oko deset sati navečer, a bilo je prošlo tri i po ujutro, kad su me pustili da se vratim, u pratnji stražara, u ćeliju, u kojoj su na drvenim pričnama već spavala petorica uhićenih. Polupijan od cijelog onog kompleksa križanih pitanja šestorice istražitelja, u onoj polutami nisam ni vidio više, gdje da se okrenem, i počeo sam pipati, gdje bih se mogao smjestiti.“²⁹

Takvo ponašanje komunista koji su upornim pokušajima znali pridobiti nove kadrove za jačanje svog pokreta Čolak je okarakterizirao taktički uspješnim. Tako se njihovi različiti pristupi uzdižu na svojevrсни arhetip komunističkog sustava i modusa koji ne bi mogao funkcionirati da nije bilo ljudi koji su ga iznutra izgrađivali i podupirali. I doista, na posljednjem saslušanju pojavljuje se i „kolegica s fakulteta“, intelektualka, koja pokušava doznati njegova stajališta o demokraciji pa mu kao „prijateljica“ nudi da dobro promisli o svojoj situaciji... dok mu na kraju ne ponudi i konkretan prijedlog: da im se pridruži sa svojim sposobnostima i znanjem u izgradnji komunističkog društva. Već je tada Čolak znao sedam jezika, a poslije će u logoru u Velikoj Pisanici naučiti još engleski i ruski.³⁰

„Oni, t.j. komunisti, željeli su mi dobro i htjeli su razviti daljnje moje sposobnosti i moju specijaliziranu spremu, osobito u pogledu poznavanja stranih jezika. Na kraju mi reče izravno, da bih mogao poslužiti ‘novom društvu’, koje se tek počelo formirati, u tajnoj obavještajnoj službi, kako u samoj državi, zahvaljujući mojim brojnim vezama i poznanstvima; još više u inozemstvu, budući da bih kao

²⁷ Isto, 12–15. Zrinka Podhraški Čizmek, Intervju s Terezijom Čolak, 12. 6. 2021.

²⁸ Nikola Čolak, *Iza bodljikave žice. Svjedočanstvo o životu Hrvatske u srbokomunističkoj Jugoslaviji*, cit. 15–29.

²⁹ Isto, 21.

³⁰ Isto, 51. Čolak je govorio hrvatski, albanski, talijanski, njemački, francuski te poznavao latinski i grčki.

intelektualac lako mogao ući u intelektualne krugove i visoko društvo na Zapadu. Čak mi je natuknula eventualnu mogućnost, da me pošalju u Moskvu na neko usavršavanje te vrste.“³¹

Tu imamo izravan uvid u Čolakove misli: nalazi neprihvatljivim pokušaj utilitarističkog razmišljanja jer su za njega iznad svega bili apsolutni moralni zakoni, s jedne strane, i domoljublje, s druge. Odbija suradnju zbog uvjerenja:

„Ulazio je, međutim, u obzir prije svega aspekt mojih osobnih uvjerenja, u ime kojih htjedoh bez krzmanja odbiti takav prijedlog. Prije svega kao intelektualac zazirem od takve vrste djelatnosti. Ali da je to išlo u korist moje Domovine, moglo je bar hipotetički ući u obzir. Dati se, međutim, u tako delikatnu i tako važnu službu gaziteljima moje Domovine, na tu se misao cijelo moje biće bunilo. Osjetio sam se duboko uvrijeđen tim prijedlogom, jer su pokazali, da ne znaju poštivati karakter svojih protivnika. Još sam se više začudio tome prijedlogu, jer su time komunisti pokazali, da su do skrajnosti slabi psiholozi. Imali su vremena upoznati me u više od mjesec dana zatvora.“³²

Time je njegov ishod bio unaprijed određen, dok je on do kraja ostao nesvjestan vlastite sudbine. Suđenje je bilo, kako navodi, prava lakrdija, što potvrđuje i činjenica što mu se, kao civilu, sudilo na vojnom sudu gdje mu je sudac istražitelj bio ujedno i državni branitelj, a da nije postojala nikakva mogućnost biranja odvjetnika ili pozivanja svjedoka. Čolak je to sintetizirao ovom poslovicom: „Kadija te tuži, kadija te sudi.“³³

U tom njegovu iščekivanju suđenja, kazne, neizvjesnosti, približava nam atmosferu poraća, vodi nas da s njim čitamo zapise na zidovima ćelije i doznajemo sudbine i drugih katoličkih pisaca, poput profesora Petra Grgeca.³⁴

³¹ *Isto*, 26.

³² *Isto*, 27.

³³ *Isto*, 30.

³⁴ Petar Grgec (1890. – 1962.) bio je istaknuti hrvatski katolički pisac, prevoditelj i intelektualac iznimno široka djelovanja: pjesnik, esejist, publicist, folklorist, memoarist i kulturni organizator. Kao profesor i ravnatelj gimnazija, ali i kao zatočenik komunističkog režima u Lepoglavi, svjedočio je dramatičnim lomovima hrvatske povijesti 20. stoljeća, koje je snažno reflektirao u svom književnom i publicističkom radu. Njegov opus, obilježen kršćanskim nadahnućem, društvenom osjetljivošću i interesom za narodnu i povijesnu baštinu, zauzima važno mjesto u hrvatskoj književnosti i kulturnoj povijesti. Vidi Petar Grgec, *Hrvatski biografski leksikon (1983–2025)*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <https://hbl.lzmk.hr/clanak/7643>.

„U ponedjeljak po podne, 23. srpnja, bio sam odveden na sud. Dok sam čekao u samici da me pozovu pred sudsko vijeće, obužeše me i najcrnije slutnje. Po zidovima ćelije, u kojoj sam čekao, mogao sam čitati toliko smrtnih osuda i osoba, od kojih sam neke poznao, a koje zacijelo nemaju na sebi nikakve krivice. Među ostalim se sjećam, kako sam preko zapisa na zidu saznao, kako je katolički pisac prof. Petar Grgec osuđen na sedam godina zatvora. Pomislih u sebi: šta je makar taj Bogu skrivio, kad je sposoban samo dobro činiti ljudima? ! Te su me 'zidne novine' prenerazile (...) obeshrabrile i zastrašile.“³⁵

Njegova je parnica pak trajala samo nekoliko minuta: predsjednik sudskog vijeća bio je čovjek o kojemu znamo samo prezime – „Židov Hirschl zamjenik vrhovnog muftije zagrebačkog Vojnog suda Ranogajca, Hrvata po podrijetlu“³⁶, a ovako to opisuje Čolak:

„Predsjednik suda pročitao meni osudu na tri godine lišenja slobode s prisilnim radom, na pet godina gubitka građanskih i političkih prava (jasno, nakon odsluženog zatvora) i na izgon u rodno mjesto. Motivacija je bila: pokušaj bijega i organiziranje borbene jedinice protiv 'narodne vlasti'. Nitko od nas nije bio upitan, da li se slaže s osudom niti nam je bilo priznato pravo na priziv. Kao janje na klanje: bez odvjetnika, bez svjedoka, bez ikakve iole ozbiljne sudske parnice, bez prava na priziv! 'Klasnom neprijatelju' zanijekana su sva osnovna ljudska prava. Tako započne novi pravni poredak u socijalističkom društvu socijalne pravde i jednakosti!“³⁷

4.1. Po logorima i zatvorima

Ako je s jedne strane prikazana sudbina zarobljenih, kao robijaša i logoraša, s druge strane Čolak nam približava i perspektivu mlade mu supruge, inače vrlo snalažljive i dosjetljive Janjevke koja je, nakon što je tijekom dva tjedna prošla sve zatvore i logore po Zagrebu, dobila, tek posredstvom osobe koja je pokazala spremnost pomoći, suprugovu ceduljicu na kojoj je bilo napisano gdje se on nalazi; mogao je već biti i mrtav, a da to ona ne bi bila znala.

„Jednako kao mi, ni naše obitelji nisu smjele znati, kamo su nas od kuće odvezli i što se s nama dogodilo. Moja je žena Tere-

³⁵ Nikola Čolak, *Iza bodljikave žice. Svjedočanstvo o životu Hrvatske u srbokomunističkoj Jugoslaviji*, cit. 30–31.

³⁶ *Isto*, 31.

³⁷ *Isto*, 33.

zija preko dva tjedna nakon mog hapšenja hodala od zatvora do zatvora i od logora do logora u Zagrebu pitajući uprave zatvora, ne bi li štogod o meni saznala, ali svi su odbijali dati bilo kakav odgovor.“³⁸

Prvi logor koji Čolak opisuje jest onaj u Popovači, koji mu je, samo po činjenici da je napokon udahnuo svježeg zraka, donio olakšanje naspram prijašnje situacije. Seoski mu je ambijent donosio smiraj i, iako su bili u radnom logoru, osjećalo se da su daleko od Zagreba i revolucionarne ortodoksije koja je pratila prvih mjesec i pol njegova utamničenja. Fizički rad, na koji Čolak nije bio naviknut, nije bio lagan, no i njega je prihvatio svojim tipičnim pozitivnim stavom, tim više što su mu drugi logoraši izlazili ususret i pomagali.³⁹

Zanimljiv je jedan detalj koji opisuje iz tog razdoblja: supruga Terezija prenijela mu je tužnu vijest da su partizani dali prekopati „ustaško groblje“ na Mirogoju te da su legitimirali sve koji su, čak i nakon toga užasnog barbarstva, onamo odlazili moliti i ostavljati cvijeće makar na neoznačenom groblju. Njegov je brat Roko, koji je bio u Pavelićevoj pratnji, a vjerojatno ga je ubio Gestapo, bio tamo pokopan kao ustaša. Tako su komunisti ne samo sakrili i obrisali trag masovnim grobnicama po samom Zagrebu, nego su dodatno onemogućili ljudima sjećanje, čime su uspješno, tijekom pola stoljeća diktature, skoro potpuno izbrisali iz kolektivne memorije sjećanje na događaje i ljude iz tog razdoblja kojima više nije bilo traga ni u pamćenju.⁴⁰

„Nešto prije nego će nas prebaciti iz Popovače u Veliku Pisanicu donijela mi je žena, prilikom jednog posjeta, tužnu vijest, da su partizani dali poravnati ustaško groblje na Mirogoju. Da bi me smirila, nadodala je, da je nadbiskup Stepinac uložio žestoki javni protest tog do skrajnosti barbarskog čina.

³⁸ Isto, 34.

³⁹ Isto, 38–40.

⁴⁰ Ovdje se konkretno misli na memoricid Bleiburga i Križnog puta. Usp. Martina Grahek Ravančić, *Bleiburg i križni put 1945. Historiografija, publicistika i memoarska literatura*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2009. Vladimir Geiger, Osvrt na istraživanja i odjeke problematike Bleiburga i “Križnog puta” 1945. u Republici Hrvatskoj, *Dijalog povjesničara–istoričara 8. Zagreb*, Zagreb, Friedrich–Ebert–Stiftung (FES) 2004., 409–428. Florian Thomas Rulitz, *The Tragedy of Bleiburg and Viktring, 1945: The Complicity of the British and the Post–War Yugoslav Crimes*, Northern Illinois University Press, 2016. Franjo Tuđman, *Bespuća povijesne zbiljnosti – rasprava o povijesti i filozofiji zlosilja*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1989. Ante Beljo, *Jugoslavija, genocid. Dokumentarna analiza/Yugoslavia, Genocide. A Documented Analysis*, Northern Tribune Publishing Sudbury, 1985.

Za mene je osobno ta vijest bila strašna. Sve je preda mnom otamnilo. Nešto takva nikad mi u svijest ne bi došlo. Na ustaškom groblju leži moj pok. brat Roko, ubijen u ratu, kako sam već spomenuo. (...) zato prigodom posjeta njegovu grobu poljubiti travku na grobu značilo je za mene osjetiti se opet jedno s njime. Sad se tome nadodala misao, da mu nestane i križa, tog znaka ljudske patnje i Križanoga, kome se duboko klanjaju svi u mojoj obitelji.⁴¹

Što se tiče strukture osuđenih, doznajemo da ih je bilo iz svih slojeva društva: seljaka, neškolovanih građana, zanatlija, običnih i kvalificiranih radnika, viših i nižih službenika (Čolak ih naziva činovnicima), intelektualaca te političara raznih svjetonazora, osim onih najvišeg ranga – oni su bili posebna vrsta, zasebno odvojeni od svih, imali su odvojena suđenja te su držani u posebnim pritvorskim jedinicama radi sprječavanja međusobnog utjecaja.

Slika 4. Supruga Tereziya i kći Dubravka same u Zagrebu 1946.⁴²

Potom biva prebačen u logor u Veliku Pisanicu, koji je bio potpuno drukčiji: tu je, osim mladog zapovjednika, časnika i partiza-

⁴¹ Nikola Čolak, *Iza bodljikave žice. Svjedočanstvo o životu Hrvatske u srbokomunističkoj Jugoslaviji*, cit., 43–44.

⁴² Privatni arhiv obitelji Podhraški-Čolak.

na, Hrvata, bio i komesar logora Stevo, Srbin, koji im je prijetio jer je on, kao predstavnik Partije, vršio nadzor nad logorom, a trebao ih je „preodgajati“ jer su ih komunisti i prije kraja montiranih sudskih procesa smatrali ratnim zločincima. No radovi u polju nisu bili preteški, ipak se radilo na suncu i zraku, tako da je Čolaku taj logor bio „najbolji“ od svih koje je prošao tijekom te tri godine.⁴³

„Za mene osobno bijahu to najbolji i najplodnosniji dani. Po naravi sklon intelektualnom radu, dao sam se na učenje ruskog i engleskog jezika. Ruskog sam se prihvatio i zato što je po logorskim sobama bilo petnaestak Rusa, pa sam želio iskoristiti njihovu blizinu i pomoć. (...) U engleskom me je jeziku podučavao i opet jedan Rus, Čajkin, čovjek izvanredno finog karaktera i odgoja, držanja zaista aristokratskog.“⁴⁴

4.2. Zabranjeno čitanje štampe: Glas naroda i Pastirsko pismo

U logoru Velika Pisanica Čolak je došao u neprilike zbog noviV na do kojih su zarobljenici uspijevali doći unatoč ograničenjima. Jedne su bile *Glas naroda*, koje je od srpnja 1945. u Zagrebu izdavala Marija Radić, udovica Stjepana Radića, kojim je žestoko napala protunarodnu politiku KPJ. List bi odmah pokupovali Zagrepčani na Trgu bana Jelačića pa je tako i njegova supruga Terezija uspjela kupiti i donijeti mu primjerak u logor.

Druge „opasne“ novine bile su *Pastirsko pismo*, iz rujna te iste 1945., koje je izdao Episkopat Jugoslavije, pod vodstvom metropolita Alojzija Stepinca, koji je iznio na vidjelo „sva zlodjela i sva divljaštva počinjena od Partije na vlasti za vrijeme rata i tih prvih mjeseci nakon dovršenog rata“⁴⁵.

Zbog tog je čitanja Čolak pozvan na saslušanje, za što je iz Bjelovara čak došao komesar tajne policije, no stražari su ga unaprijed upozorili da je riječ o štampi i na sreću „...ja bijah sretan da sam ponovno naišao na čovjeka koji je zaista nastojao biti objektivan te nije htio umiješati u aferu osumnjičenoga, u koju ovaj nije dokazano bio upleten“⁴⁶.

⁴³ *Isto*, 50–62.

⁴⁴ *Isto*, 51.

⁴⁵ *Isto*, 52. Usp. Miroslav Akmadža, Pastirsko pismo katoličkih biskupa Jugoslavije od 20. rujna 1945. godine i crkveno–državni odnosi, *Tkalčić*, 6 (2002.), 6, 139–190. Vjerojatno je tu Čolak krivo zapisao mjesec kolovoz umjesto rujna.

⁴⁶ „Budite oprezni, morate odgovarati zbog čitanja neke potajne štampe. Spremite se, što ćete odgovoriti“ – tako ga je upozorio stražar. Vidi Nikola Čolak, *Iza bodljikave*

Nakon nekoliko incidenata i pokušaja bježanja nekih zatvorenika odvojili su njih, intelektualce i svećenike, od ostalih logoraša i huškali ove potonje protiv njih, razdvojivši ih visokim i debelim zidom bodljikave žice – oni su naime bili „Pastirsko pismo“ i „visoka politika“ – sa strogom zabranom da s njima razgovaraju ili im se obraćaju. I iz ovog je incidenta vidljivo kako su komunisti bili u strahu od intelektualaca zbog njihova utjecaja na ostalo stanovništvo.

Iz tog razdoblja u logoru Velika Pisanica Čolak opisuje i dolaskе njegove žene u posjet te poteškoće putovanja od Zagreba do logora: krajem prosinca 1945. godine Čolakova je supruga prvo putovala vlakom do Bjelovara koji je išao samo jednom tjedno, a za čije je karte trebalo čekati cijelu noć na kolodvoru. No ni tada nije uspjela doći do njih. Kolika je bila potražnja za prijevozom, a kolike mogućnosti, svjedočio je prepuni krov vlaka. Čolakova je supruga do Križevaca putovala držeći se za željeznu vanjsku ručku; od Bjelovara do Velike Pisanice nije bilo vlaka pa je čekala mljekara koji je obilazio sva obližnja sela. Prespavala je nakon posjeta kod nepoznatih, ali ipak vrlo susretljivih ljudi da bi sljedećeg dana krenula natrag u Zagreb tako što se popela na teretnjak, na kojem ju je našao kočničar i, nakon što mu je objasnila svoju situaciju, pustio ju je do Križevaca, a od tamo je u 3:00 sata ujutro otišla vlakom koji je vozio iz Beograda za Zagreb. Drugi je pak put morala pješaćiti 21 km iz Bjelovara do Velike Pisanice jer nije bilo vlaka.⁴⁷

„U SISAČKOM LOGORU

Režim u sisačkom logoru bio je daleko stroži. Nije bilo poljskih ni drugih radova, nije bilo izlaza iz logora; dapače, otežavali su nam i posjete obitelji. Bilo je nedjelja, kad smo kroz žicu gledali onu nepreglednu masu naših žena, majki, sestara i braće kako satima nestrpljivo čekaju, da mogu, predavši pakete zapovjedništvu logora, izmijeniti s nama nekoliko riječi. Naši su razgovori trajali redovito vrlo kratko, pod strogom kontrolom stražara. A bilo je nedjelja, kad su partizani, pooštravali režim, odbijali odobriti razgovore, pa čak odbijali primati pakete. Tih dana posjeta često se nije znalo, kome je teže; nama unutar žica ili našim dragima, koji su satima na suncu čekali da nas vide i progovore makar i veoma kratko.⁴⁸

O logoru u Sisku, za koji su svi osjećali da je tek privremen boravak, Čolak piše da su stanovali u barakama od dasaka u koji-

kave žice. Svjedočanstvo o životu Hrvatske u srbokomunističkoj Jugoslaviji, cit., 52 i dalje 52–55.

⁴⁷ *Isto*, 58.

⁴⁸ *Isto*, 63.

ma je bilo neizdrživo, a vani bez stabala i ikakva hlada. Uz to su ih mučile stjenice, voditelje logora nisu nikad vidjeli, dobivali su naredbe preko zvučnika kako bi im dali do znanja da su oni „iznad njih“, hrana je bila nedovoljna i jednolična, spašavali su ih paketi koje su dobivali od kuće i koje su bratski međusobno dijelili.⁴⁹

4.3. Lepoglava... „kazneno popravni dom”

„U Lepoglavi je vladao pravi zatvorski režim. Zatvarali su nas u ćelije, iz kojih se u određeno vrijeme moglo ići na zahod, gdje smo mogli obaviti svoje fiziološke potrebe, oprati se i uzeti vode za piće. Iz njih smo izlazili, osim toga, dva puta dnevno idući na šetnju, prije podne na ‘mrtvu šetnju’ kružeći po dvorištu s rukama na leđima u strogoj šutnji po jedan sat.”⁵⁰

U tom kazneno-popravnom domu – pravoj kaznionici, postupali su s njima proizvoljno, kako bi im se htjelo, strože ili blaže, čak pucajući u njih bez opravdanja. No hrana je bila raznovrsnija, a Čolak je radio razne poslove čišćenja koji bi ga zapali.

Često su morali, pred neki vanjski posjet, požuriti brzo u svoje ćelije.

4.4. Dolazak nadbiskupa Stepinca

„Jedan takav strogi nalog, da se smjesta svi povučemo u svoje ćelije i da ne smije nitko izlaziti van ni pod koju cijenu, bio je dolazak u kaznionicu nadbiskupa Alojzija Stepinca nakon završenog procesa protiv njega. Dakako, da onda nitko od nas nije znao za razlog te stroge naredbe. Tek smo kasnije saznali, da smo dobili za suputnika najvećeg Hrvata našeg vremena, ako uopće imade u našoj povijesti snažnije ličnosti od njega kao čovjeka, svećenika, pa možemo reći i sveca.”⁵¹

Dolazak nadbiskupa Stepinca sve je bio razveselio: ljudi su ga izdaleka znali pozdravljati, mahati kroz rešetke prozora, koliko su mogli, s obzirom na to da su ga striktno držali udaljena od svih drugih. U jednom trenutku vidjeli su da je Stepinac prestao odgovarati kimajući glavom, kasnije su doznali da su mu i to zabranili. Unatoč tome, nikad ga nisu vidjeli tužna i žalosna, nego uvijek uzdignuta lica, mirna pogleda, što ih je sve ohrabrialo.⁵²

⁴⁹ Isto, 64.

⁵⁰ Isto, 66.

⁵¹ Isto, 68.

⁵² Zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac bio je zatvoren u kaznionici Lepoglava od 19. listopada 1946. do 5. prosinca 1951. godine, kada je zbog narušena zdravlja

4.5. Nenadan izlazak nakon dvije godine logora

Dana 23. srpnja 1947, nakon dvije godine i dva mjeseca zatvora, bez bilo kakve najave, obavijestili su ga da je slobodan i da može ići kući. Zajedno s još deseticom morao se brzo snaći. Jedini je vlak toga dana već prošao i trebalo je dočekati onaj koji je prema Zagrebu išao sljedećeg jutra u 4:00 sata.

„PO SKLISKOM TERENU NASTAVE

Krenuo sam na put iz Lepoglave u Zagreb sa starim izlizanim kaputom, na kome je bio utisnut masnom bijelom bojom kažnjenički redni broj. Sjećam se vrlo dobro toga, kad su nam, u proljeće 1946., u Pisanici najavili (logoraši su redovito na vrijeme saznawali tajne uprave logora!), da će nam staviti svima na leđa kažnjeničke brojeve (pa čak najavili i logorske uniforme, što ipak nije bilo ostvareno), kako me se to strahovito kosnulo. Malo je, što nas ovako muče, pa zar će nas i žigosati brojevima, kako bi nas lakše vanjski svijet uočio? !⁵³

4.6. Odnos prema bivšem kažnjeniku

U Zagrebu ga je pak nenadano dočekao suosjećajan odnos: onako mršav i s pečatom na kaputu: „Opazio sam kako su ljudi, gledajući mi na leđima kažnjenički broj, pokazivali duboko saučešće prema meni, a mnogi od njih i poštovanje.“ Ipak nisu svi imali isti stav prema njemu, dapače, suprotno od običnog puka, „kad sam pošao u općinu u Dubravi zatražiti (...) osobnu iskaznicu (...) osjetio sam na svojoj koži onu predrasudu komunista da smo mi intelektualci kao takvi nepoćudni i klasni neprijatelji“ – pogotovo oni koji su bili žigosani kažnjeničkim brojem.

Osobito ganutljiv trenutak nakon uzništva Čolak je doživio u susretu s dvogodišnjom kćeri Dubravkom, koja mu je dotrčala vičući: „Tata, tata!“ – jer napokon je i ona imala oca.

premješten u kućni pritvor u Krašiću. Njegovo pritvaranje bilo je rezultat politički motiviranog procesa, a tijekom boravka u Lepoglavi bio je izložen strogoj i često proizvoljnoj disciplini zatvora, što uključuje izolaciju, ograničenja i povremene oblike represije nad zatvorenicima. Usp. Aleksa Benigar, *Alojzije Stepinac – hrvatski kardinal*, ZIRAL – ZAJEDNICA IZDANJA RANJENI LABUD, Rim, 1974, 643, 645. O ponašanju stražara može se povući usporedba između onog što piše Čolak i Benigar, npr.: „U svako vrijeme je bilo među kaznioničkim stražarima takvih, koji su znali pokazivati surovost i sadističku okrutnost svoje neodgojene duše prema bespomoćnim uznicima“, *Isto*, 647.

⁵³ Nikola Čolak, *Iza bodljikave žice. Svjedočanstvo o životu Hrvatske u srbokomunističkoj Jugoslaviji*, cit., 74.

Čolak je smjesta pokušao pronaći posao, no odmah se sudario s novim pravilima komunističkog sustava u kojem, s obzirom na njegov intelektualni habitus, jedva da je postojalo prostora za dobivanje posla.

„Kad smo već pri tome, dvije godine nakon toga, raspitavši se jednim privatnim kanalom o mogućnosti da predajem na gimnaziji, dobio sam od tadašnjeg Ministarstva prosvjete Hrvatske službeno crno na bijelo: ‘U vezi vaše želje da na gimnaziji predajete latinski, francuski i talijanski jezik izvještavamo Vas da Ministarstvo prosvjete NRH (t.j. Narodne Republike Hrvatske) nije voljno da Vas u tom svojstvu uposli.’ Akt je bio izdan od Komisije državne kontrole NRH pod datumom od 31. srpnja 1950. god. Smatram, da su sa svoga gledišta bili u pravu, jer su protekle tri godine moga rada ‘na slobodi’ bile dovoljne dati im elemente u rukama, koji su ih mogli uvjeriti, da nisam bio nipošto sklon mijenjati svoju rodoljubnu – oni bi rekli – političku orijentaciju.“⁵⁴

Kako nije bio spreman ući u Narodni front, što su mu nudili i savjetovali da lakše nađe posao, prihvatio je posao činovnika u Tvornici hidrauličkih strojeva: šutio je, radio, promatrao ljude oko sebe i mislio svoje. No kako je često radio greške, nakon dva mjeseca ponudili su mu da organizira i vodi novu industrijsku školu koju su planirali otvoriti unutar tvornice; naravno, odbijanje nije dolazilo u obzir. Prihvatio se tog novog posla, puno primjerenijeg za njega, i ostavio zapisano u knjizi kako je disciplina među tom gradskom djecom bila najgora od svih koje je vidio u životu; borba je prešla u školske klupe vezano uz posluš i poštivanje osnovnih pravila ponašanja (od kašnjenja na satu pa nadalje).⁵⁵

Nakon što se škola spojila s *Prvomajskom*, nastavio je predavati kao nastavnik povijesti i hrvatskog, imao je preko sedamsto učenika te je bilo dana kada je radio i po jedanaest sati dnevno (zajedno s večernjim tečajevima za radnike). Bio je iscrpljen, a plaća nije bila dovoljna za njegovu tada peteročlanu obitelj. No najteže mu je padao ambijent u kojem se izgrađivao novi komunistički sustav i ljudi s kojima nije dijelio životne vrijednosti.

4.7. Čolakova promišljanja o novom poretku

Čolak u sljedećim pasusima ocrtava vrlo zanimljiv odnos rijetkih marksističkih intelektualaca prema njima, koji su bili intelektualci starog kova:

⁵⁴ *Isto*, 78.

⁵⁵ *Isto*, 83–87.

„Mi smo intelektualci, školovani za stare Austrije i kraljevske Jugoslavije, bili za njih eksponenti te zapadne dekadentne kulture i kao takvi nismo imali što reći u ime napretka. Progres su zastupali oni, marksisti, majstori, pa često puta i obični radnici. Intelektualci marksisti – a tih je bilo veoma malo, upravo bijele vrane među nama – vladali su se, međutim, prema nama uvijenije. Nisu ulazili u debatu, a imali su dovoljno prilike uočiti, da ni mi nismo raspoloženi diskutirati s njima na nejednakoj nozi. Uostalom se osjećalo, da se prema nama nalaze u defenzivi. Uočavali su, da komunistička praksa ne potvrđuje marksističku teoriju, a kamo li iole zdrav i solidan ekonomski, društveni i politički poredak, koji bi nosio sobom kulturni napredak na svim poljima. Oni su dobro osjećali, da mi šutimo, šutimo zalivenom šutnjom; da radimo samo ono, što moramo i ukoliko moramo, da bismo izdržavali sebe i obitelji, a da ustvari nemamo nikakve volje zidati njihovu ludu kuću.“⁵⁶

Zasigurno je indikativno i u kontrastu s današnjom situacijom, u kojoj su u prvih tridesetak godina novonastale hrvatske države predstavnici lijeve inteligencije redovito aktivni i vidljivi u javnim raspravama, dok se čini da su intelektualci s centralnih i umjerenih pozicija znatno rjeđe uključeni u otvorene debate. Ovakva raspodjela prisutnosti u javnoj sferi upućuje na razlike u dinamici intelektualnog sudjelovanja unutar različitih ideoloških okvira.

4.8. ...opet Udba

Iz razdoblja rada u *Prvomajskoj* jako je puno Čolakovih opservacija o komunističkim ciljanim programima preobrazbe i preodgoja stanovništva. Naravno, najveći izazov za njih predstavljala je Crkva, odmah potom intelektualci. U njihovu „savjetovanju“ i opominjanju obiju skupina bilo je jako puno jada i nemoći – jer su mnogi intelektualci nastavljali ići na misu, a to vladajući nisu mogli dopustiti: da oni koji im odgajaju radničke mase i mlade nisu sami vjerodostojni u teoriji komunizma.

Tako dobiva upozorenje od prijatelja, koji je bio u Udbi, da pazi što govori jer ga prate i jedva čekaju opet ga zatvoriti. Ubrzo je prokazan na školskoj sjednici unutar industrijske škole *Prvomajske* u kojoj je radio. Otvoren je „slučaj Čolak“, na kojem se, poučen ranijim iskustvom, nije ni pokušao braniti protiv neistinitih optužbi.

„Otkaz 'Prvomajske' stupio je na snagu 28. veljače, a onda je prestala stizati i plaća, dok ja nigdje nisam mogao dobiti bilo

⁵⁶ Isto, 91.

kakvo mjesto. Nakon odlučnog negativnog odgovora i kod organa za stručno školstvo i kod onih za općeobrazovne škole, počeo sam se, naravno, raspitivati za bilo koje drugo činovničko mjesto u Zagrebu. Svuda sam dobijao jednako negativne odgovore. (...) Mogao bih biti i 'bolji' i onda bi 'drugovi' imali prema meni i samilosti i lijepih riječi, pa i posla. Ali i ti drugovi-nedrugovi nisu shvaćali psihološki zakon, da je nemoguće biti ono što nisi, odnosno ne biti ono što jesi. To im nije išlo u glavu.⁵⁷

Nakon toga, gdje god bi potražio posao, dobivao bi odbijenicu bez ikakva obrazloženja; Sustav je trebao biti dosljedan, a primjeri kažnjenih trebali su poslužiti kao upozorenje svima, čime se osiguravala učinkovitost represivnog mehanizma.

4.9. Pomoć i ljudi unutar Partije

Čolak na kraju dobiva pomoć od čovjeka koji je bio unutar sustava:

„Međutim je bio istekao i travanj, treći mjesec bez plaće i bez ikakve mogućnosti bilo što privrijediti, a ja posla u Zagrebu nisam mogao naći. Počeo sam pomišljati, da progon Partije protiv mene u pogledu zaposlenja vrijedi samo za Zagreb, pa da ću moći možda naći koje mjesto izvan Zagreba. I počeo sam se raspitivati za koje radno mjesto u struci ili izvan struke (koje obično uredsko mjesto) van Zagreba. Tih sam dana izložio posljednje negativne rezultate moje borbe za posao jednom tehničaru, članu Partije, koji me poznao već niz godina i koji je pokazao interesiranje za mene. Rekao sam mu otvoreno, da bih bez daljnjega primio koje mjesto i izvan Zagreba, ali da se ovako ne da živjeti dalje. Obećao mi je, da će se interesirati za to, jer je išao na teren van Zagreba.“⁵⁸

4.10. Razna zaposlenja

Čolak u pokušaju preživljavanja shvaća da u novom „crvenom“ Zagrebu nema mjesta za njega, odlučuje potražiti prilike zaposlenja

⁵⁷ Isto, 96–97. O stavu inteligencije prema komunističkom sustavu usp. *Isti*, Nella lotta per la libertà di stampa, u: Nikola Čolak, *La Jugoslavia comunista fra il dissenso dell'intelligenza e il diritto di stato della Croazia*, Centro Studi Storici Croati, Venezia, 1979, 7–15; *Ibidem*, L'interesse del comunismo jugoslavo per la generazione del dopoguerra, 28–32.

⁵⁸ Nikola Čolak, *Iza bodljikave žice. Svjedočanstvo o životu Hrvatske u srbokomunističkoj Jugoslaviji*, cit., 98.

u drugom okruženju. U nastavku su popis zaposlenja i razlozi odlazaka:

- u Poduzeću za proizvodnju nafte Šumećani: kao direktor škole, od kuda je morao otići zbog lošeg zdravlja. Na tom poslu nije imao „nikakvih posebnih problema oko discipline i odgoja učenika... seljak i mali čovjek, makar i strogim postupkom, ali znade uliti u djece osjećaj za red i poslušnost. To me posebno veselilo i davalo mi zanosa u radu za njih“.⁵⁹ Na kraju je na „Rebru odležao dva mjeseca“ nakon što je obolio od žuči te je oproštaj sa suradnicima i učenicima „bio topao i srdačan“.⁶⁰
- u osmogodišnjoj školi u Glini: kao profesor francuskog i hrvatskog od kuda je prisiljen otići zbog progona glinske Udbe. Nakon što je zapao za oko svojim predavanjem o situaciji s Trstom i Istrom *vis a vis* Italije i Jugoslavije, na nastavničkom se zboru pojavio čovjek iz Udbe koji je unutar debate oko izbora novog direktora škole krenuo u „novu filipiku“⁶¹ protiv njega iznoseći njegova stajališta još na fakultetu, njegove boravke u radnim logorima, sukobe u *Prvomajskoj* te cijeli njegov ideološki stav – shodno tomu tražio da ga se isključi iz sindikata nastavnika. Na kraju se pokazalo da je većina nastavnika ipak stala uz Čolaka (od 17 nastavnika 12 ih je glasovalo protiv njegova isključenja), no on je odlučio otići i tražiti novo radno mjesto.⁶²
- u osmogodišnjoj školi u Novom Marofu: od kuda je imao najljepše sjećanje. Bio je jako dobro primljen i ambijent rada je bio ugodan, svi su mu pokazivali puno poštovanja, razumijevanja i uvažavali su njegov rad na školi.⁶³ Otišao je jer se javio na natječaj za arhivista u Državnom arhivu u Zadru, što je bilo najbliže njegovim željama kao povjesničara.

„Na prolazu kroz Zagreb posjetio sam svoje profesore s Filozofije pok. Baradu, pok. Matasovića i Šidaka. Barada mi je dao dragocjenih uputa za moj budući rad na povijesnim vrelima i, poznavajući ponešto zadarsku okolinu u političkom smislu riječi, dao mi korisnih obavijesti ravnanja radi, a Šidak me je zamolio, da istražujući vrela u zadarskom Arhivu ‘otkrijem onog prosječnog Dalmatinca’, kojega sjeverna Hrvatska ne poznaje.“⁶⁴

⁵⁹ *Isto*, 106.

⁶⁰ *Isto*, 109.

⁶¹ *Isto*, 116.

⁶² *Isto*, 119.

⁶³ *Isto*, 121–127.

⁶⁴ *Isto*, 127.

Slika 5. U Novom Marofu s kolegama (Čolak prvi dolje slijeva)⁶⁵

4.1.1. Državni arhiv u Zadru

Dolazak u Zadar za Čolaka predstavlja prekretnicu jer će se napokon početi baviti poviješću koja ga je zanimala: to će mu biti najplodonosnije godine koje će označiti cijeli njegov profesionalni smjer.

„U Državnom arhivu u Zadru bio sam veoma ljubezno primljen od novog direktora Arhiva prof. Dinka Foretića, rodnom Korčulanca, veoma aktivnog člana Partije i Jugoslavena. U času prijave na natječaj za zadarski Arhiv računao sam, da ću tamo naći kao direktora prof. Stjepana Antoljaka, s kojim sam se poznavao sa sveučilišnih studija, prognanog sa zagrebačkog Sveučilišta s položaja docenta od tadašnjeg ministra prosvjete zloglasnog dra. Miloša Žanka. O Foretićevoj političkoj orijentaciji bio sam ponešto obaviješten već u Zagrebu, prije nego sam došao u Zadar, te sam se stoga i držao rezervirano prema njemu.“⁶⁶

⁶⁵ Privatni arhiv obitelji Podhraški-Čolak.

⁶⁶ Nikola Čolak, *Iza bodljikave žice. Svjedočanstvo o životu Hrvatske u srbokomunističkoj Jugoslaviji*, cit., 130.

4.12. Quod licet Iovi...

No i u Zadru komunisti jednako pregnantno provode politiku svojstvenu totalitarnom režimu, pogotovo u borbi protiv Katoličke Crkve i odgajanja mladih u vjeri:

„Kad sam već pri tome, napomenuo bih, kako me je tri godine nakon mog dolaska u Zadar pozvao direktor Nadbiskupske gimnazije u Zadru učeni franjevac i čuveni propovjednik pok. dr. Bandera, da preuzmem predavati talijanski dvjema skupinama učenika iz Splita. To sam naravno, spremno prihvatio, iskreno govoreći manje radi honorara, a više zato da pomognem onda toliko progonjenoj Crkvi. Bilo je to dovoljno, da mi Prosvjetni odjel Općine nikada više ne ponudi slične honorarne zamjene na školama.“⁶⁷

Čolak iznosi primjere svih intelektualaca koji nisu bili spremni pokoriti se komunistima i koji stradavaju, to jest ostaju bez posla, što je bio najučinkovitiji mač Partije, kao slučaj na Rijeci s prof. Šimunićem, ocem osmero djece, ili pokojnog prof. Stamaća u nastavku:

„On⁶⁸ je izričito napomenuo, da uprava vodi računa o onima, koji posjećuju crkve, ciljajući pri tome na četiri do pet profesora i profesorica praktičnih katolika. Nato mu je replicirao pok. prof. Stamać⁶⁹ (jedan od najvećih hrvatskih rodoljuba, koje sam u životu sreo, inače rodom iz Molata, sjeverno od Zadra):

– Vi ovom svojom izjavom bez sumnje pucate na mene. Ja sam, međutim, išao u crkvu, idem i ići ću i nitko me u tome ne može spriječiti niti na temelju zakona, jer toga nema, niti ga može biti. (...) To je bilo dovoljno, da ga direktor Miškov, tri dana nakon toga (...) pozove k sebi i saopći mu, da ne može više ući u razred, dok Općina ne riješi njegov slučaj. A Općina, u ovom slučaju, prije svega prof. Foretić, baci ovog čovjeka s osmero djece doslovno na ulič

⁶⁷ *Isto*, 131.

⁶⁸ Misli se na direktora gimnazije, Anđelka Miškova, koji je opominjao profesore da prestanu ići javno u crkvu. *Isto*, 132.

⁶⁹ Ovdje Čolak očito pogrešno zapisuje prezime: riječ je o Viktoru Stamaću, profesoru francuskoga i njemačkoga jezika, ocu poznatoga profesora Ante Stamaća (Molatsko Brgulje na otoku Molatu, 1939. – Zagreb, 2016.), hrvatskoga sveučilišnoga profesora i akademika HAZU, istaknutoga pjesnika, esejista i prevoditelja, violinista te jednoga od najvažnijih teoretika književnosti svoje generacije. Usp. Dubravko Jelačić Bužimski, *Autobiografske prolazne postaje Ante Stamaća*, *Kolo 1* (2022), Matica hrvatska, <https://www.matica.hr/kolo/701/autobiografske-prolazne-postaje-ante-stama-33085/>.

cu. Pok. Stamač je onda molio da bude primljen u potpunosti na rad u knjižnici Državnog arhiva (...) Foretić je to odlučno odbio. (...) Hrvatski usmjereni direktor Naučne biblioteke u Zadru dr. Vjekoslav Maštrović sklonio je nato progonjenog Stamača u Biblioteku, zahvaljujući njegovu poznavanju stranih jezika, i tako spriječio doslovno materijalno rasulo te naše brojne hrvatske obitelji.“⁷⁰

No, osim toga, za Čolaka i obitelj bile su to lijepe godine jer su svi napokon našli mir. Život u Zadru prolazio mu je u istraživanjima u arhivu i znanstvenom radu, znao je često raditi prekovremeno u popodnevnim i noćnim satima, a da mu taj posao nije bio dodatno honoriran. Supruga Terezija i troje djece pronašli su konačno grad s kojim su se mogli suobličiti i suživjeti.

Slika 6. Zadar: Nikola i supruga Terezija u radnoj sobi, gdje su zajedno radili na dokumentima hrvatske povijesti⁷¹

4.13. Prijelaz u JAZU 1960. godine

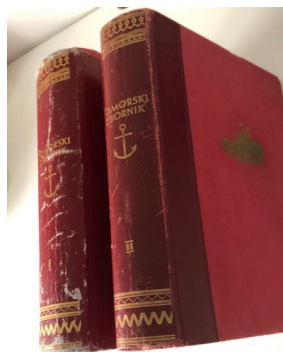
Upravo zbog mogućnosti daljnjeg i neometana znanstvenog rada Čolak prelazi u Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti, gdje je bio lijepo primljen za vrijeme direktora Vjekoslava Maštrovića, koji mu je dao potpunu autonomiju u istraživanju.

⁷⁰ *Isto*, 133.

⁷¹ Privatni arhiv obitelji Podhraški-Čolak.

To su bile vrlo plodonosne godine za njega. Osobito treba naglasiti rad na pripremi *Pomorskog zbornika* i rad na uspostavi *Društva za proučavanje i unapređenje pomorstva Jugoslavije*. Potonje je bilo važno, kako navodi Čolak, da upravo takvi poslovi dođu „u ruke nas Hrvata.“ U tom je vremenu radio kao tajnik Odjela za pomorsku povijest, kada su izdana dva sveska *Pomorskog zbornika*, nezaobilazna u proučavanju hrvatskog pomorstava.

Na primjeru rada na *Pomorskom zborniku* Čolak nam prikazuje lukavu prosrpsku beogradsku politiku koja je išla za prisvojenjem Jadrana, s jedne strane, i otpora koji su Hrvati davali na znanstvenom polju kako bi se tome oduprli najbolje što su mogli.

Slika 7. *Pomorski zbornik*⁷²

4.14. Povratak u Zagreb 1965: Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske

Čolak se nažalost morao odvojiti od drage mu zadarske sredine jer je najstarija kći Dubravka, koja je studirala arhitekturu u Zagrebu, oboljela od gastritisa zbog za nju preteške i premasne hrane u menzi. Shodno tomu obitelj se seli u Zagreb gdje se on zapošljava u Institutu za historiju radničkog pokreta Hrvatske u Opatičkoj. No odmah su se najzagriženiji komunisti digli protiv njega:

„Ubrzo sam, međutim, mogao ustanoviti, da su se ispred članova uprave Instituta isprsilu hipercrveni članovi Partije i učinili uzaludnima sva nastojanja prvih. Oni su, očito, dobili skrajnje nepovoljne izvještaje od UDB-e o mojoj političkoj antijugoslavenskoj i antipartijskoj orijentaciji (a kako ne bi, kad je personalna Anka Uzelac supruga Zlatka, šefa UDB-e za Hrvatsku,

⁷² Vanjske korice *Pomorskog zbornika*, sv. I-II.

po narodnosti Srbina?) i odlučili pod svaku cijenu spriječiti moj prijelaz na rad u taj Institut.“⁷³

Upornost i prijetnja preko odvjetnika te njegova ozbiljnost u radu doveli su ga na novo radno mjesto, gdje je bio primoran postupati oprezno i nenametljivo (nije čak pristupio Bruni Bušiću nakon njegova povratka u Institut po maltretiranju Udbe, kako se ne bi dodatno izlagao). Prema nalogu direktora Franje Tuđmana bio je premješten u „Naučni odjel“ IHRP-a i počeo se baviti istraživanjem hrvatskoga gospodarstva u međuraću.

4.15. Pokušaj pokretanja časopisa *Slobodni glas*

Sve vrijeme boravka u Zagrebu Čolak ostaje u kontaktu sa Zadrom gdje je heterogena skupina intelektualaca, koja se okupila oko mladog Mihajla Mihajlova, odlučila pokrenuti slobodni list koji bi okupio intelektualce različitih svjetonazora u opoziciji prema vladajućoj Partiji. Sveprisutna Udba pratila je pokušaj pokretanja lista izbliza, prijetila svim članovima, upozoravala, „majčinski“ korila i podsjećala sve sudionike što sve mogu izgubiti ne okane li se nauma.⁷⁴

Ipak, grupa nije odustajala, a Mihajlov je bio uhićen. Taj je proces pratio i svjetski tisak:

„Prema večeri učestaše telefonski dozivi dopisnika sa svih strana: iz Zagreba, Beograda, Beča, Muenchena, tražeći od nas vijesti o novostima oko osnivanja časopisa. (...)“

Mi smo, s druge strane, gledali u njima slobodan zapadni svijet, kome pripadamo dušom i tijelom. Ne ću nikada zaboraviti ono

⁷³ Nikola Čolak, *Iza bodljikave žice. Svjedočanstvo o životu Hrvatske u srbokomunističkoj Jugoslaviji*, cit., 142.

⁷⁴ Usp. Mihajlo Mihajlov, *Materijal o slučaju Mihajlo Mihajlov: u vezi sa sudjenjem u Zadru 22–23 septembra 1966 godine*, Possev, Frankfurt, 1966. Vidi također potpoglavlje „Mihajlo Mihajlov“ u: Čolak, *Iza bodljikave žice. Svjedočanstvo o životu Hrvatske u srbokomunističkoj Jugoslaviji*, 153–159. Vezano uz Udbine prijetnje i hapšenje Mihajlova, vidi *Isto*, 173–184. Čolak je o Mihajlovu nastavio pisati i u emigraciji: Nikola Čolak, Mihajlo Mihajlov isolato dal mondo, *Reggio oggi*, 10–12(1966). *Isti*, Mihajlov i pokret intelektualaca, *Hrvatska država*, 164(1968). *Isti*, Mihajlov: Il delitto di pensare, *Il resto del carlino*, 25. 4. 1967. *Isti*, Il ribelle Mihajlov come lo vedo io, *Il resto del carlino*, 23. 9. 1966. *Isti*, Ho conosciuto Mihajlov quando uscì dal carcere, *Il resto del carlino*, 28.8.1966. *Isti*, Posizioni ideologiche e prospettive politiche di Milovan Gilas e di Mihajlo Mihajlov, *Hrvatska država*, 1966. *Isti*, Dubček i Tito, Mihajlo Mihajlov i pokret intelektualaca, *Hrvatska država*, 164 (1968.). Vidi također Mirko Vidović, *Kako je nastao pokret nezavisnih intelektualaca u Zadru. Testament disidentske generacije*, Škorpion, 2013.

mirno i dostojanstveno držanje dopisnika Agencije Reuter Mra. Earlea⁷⁵ i odlučno držanje g. Bindera⁷⁶, dopisnika 'New York Timesa', koje je ulijevalo kuražu. Na našu vijest, da je Mihajlov uhićen, Mr. Earle, koji bijaše došao u Zadar prije toga, sačuva kao pravi Englez savršenu hladnokrvnost i ne izgovori niti riječi komentara. Ali držanjem pokaza, da je duboko potresen i skeptičan u ishod inicijative. Očito nije očekivao, da će režim učiniti takav korak točno uoči osnivačkog sastanka.⁷⁷

Čolak je također bio pozvan na saslušanje nakon što su agenti Udbe počeli svima sve otvorenije prijetiti. Upućeno mu je i pitanje što kani s naslovom svog priloga za časopis *Slobodni Glas* – „Naših dvadeset godina šutnje“.⁷⁸

Čolak otvoreno progovara o svojim promišljanjima o diktaturi, bilo da je riječ o njihovoj akciji, bilo da govori o nadbiskupu Stepincu ili o intelektualcima i Crkvi u Jugoslaviji. Djelatnici tajne službe koriste se svim metodama: od početnih „nježnih“ upozorenja i prekoravanja do saslušanja i otvorenih prijetnji poput: „Sjetite se: imate obitelj“ do niskih anonimnih udaraca korištenjem ceduljica ostavljenih na vratima prof. Arasa: „Pit ćemo Vam krv rodoljubi.“⁷⁹

„Kao u svim procesima političke naravi u totalitarnim režimima, tako se i u ovom slučaju ponovilo načelo; ako učinite, što mi želimo, ne ćemo prirediti proces protiv vas. U protivnom slučaju predat ćemo vas sudu i poslati na robiju. Tako su postupili – da upotrijebim jedan i odviše krupni poznati slučaj – i prema onom duhovnom i nacionalnom hrvatskom heroju, zagrebačkom nadbiskupu Stepincu. Jugokomunisti su,

⁷⁵ John Earle (1921. – 2013.) bio je britanski novinar i dopisnik agencije Reuters od 1948. Vidi Obituary: John Earle, *The Baron*, <https://www.thebaron.info/news/article/2013/09/30/obituary-john-earle>. Vidi također John Earle, *The Times*, <https://www.thetimes.com/comment/register/article/john-earle-dqbnztgw2f9>.

⁷⁶ David Binder (1931. – 2019.) bio je ugledni dugogodišnji dopisnik lista *The New York Times*, poznat po izvještavanju iz hladnoratovske Europe, <https://www.nytimes.com/2019/07/01/business/media/david-binder-dead.html>, vidi također The Institute of Current World Affairs, <https://www.icwa.org/david-binder-dies/>.

⁷⁷ Nikola Čolak, *Iza bodljikave žice. Svjedočanstvo o životu Hrvatske u srbokomunističkoj Jugoslaviji*, cit., 182.

⁷⁸ Tekst je Čolak tiskao potom u emigraciji: Naših dvadeset godina šutnje, *Hrvatska revija*, 1966. Usp. fond HR-HDA-1946, kutija 181. Vidi *Isti*, I nostri venti anni di silenzio, u: Nikola Čolak, *La Jugoslavia comunista fra il dissenso dell'intelligenza e il diritto di stato della Croazia*, Centro Studi Storici Croati, Venezia, 1979. Usp. Nikola Čolak i sur., Naših dvadeset godina šutnje, *Zvono*, Zagreb, 1994., 17–72.

⁷⁹ Nikola Čolak, *Iza bodljikave žice. Svjedočanstvo o životu Hrvatske u srbokomunističkoj Jugoslaviji*, cit., 188.

naime, u tom pravom svecu tek ljeti 1946. god., dakle godinu nakon završetka rata, otkrili ratnog zločinca, budući da je on kroz vrijeme proteklog komunističkog jugoslavenskog režima bio sve prije nego spreman osnovati hrvatsku narodnu crkvu, koja bi okrenula leđa Vatikanu i ravnala se prema direktivama KPJ na vlasti.“⁸⁰

4.16. ...i naravno otkaz!

Kao svi oni koji su u komunističkoj Jugoslaviji išli do kraja u svom neposluhu prema Partiji, državi i diktaturi, tako i Čolak dobiva još jednom otkaz u Institutu:

„U Zagrebu nisam trebao dugo čekati na odgovor od strane Instituta za historiju radničkog pokreta. Bio sam stigao u petak, 12. kolovoza, a četiri dana nakon toga, dostavio mi je poštar na stan dekret Instituta, kojim me general Nikola Kajić, zamjenik direktora Tudemana, koji se tada nalazio u Americi, udaljuje s mog radnog mjesta u Institutu u očekivanju disciplinskog suda.

Obrazloženje odluke glasilo je doslovce: ‘Protiv Nikole Čolaka pokrenut je postupak zbog osobito teške povrede radne discipline – što je aktivno i organizirano kao član inicijativnog odbora opozicione stranke i nezavisnog časopisa učestvovao u akcijama bivšeg asistenta Filozofskog fakulteta u Zadru, Mihajla Mihajlova, koje su najodlučnije osuđivane od naše javnosti, zbog kojih je M. Mihajlov već i ranije bio kažnjavaan’.“⁸¹

4.17. Odlazak u emigraciju

Čolak shvaća da je u takvim uvjetima jedino rješenje odlazak iz zemlje ako ne želi opet završiti obespravljen i u tamnici jer su svi ostali iz skupine već dobili otkaze i završili na sudu pa u zatvoru:

„Nakon dugog razmišljanja u sebi, odlučih se uzeti put političkog izgnanstva, koje sam, uostalom, davno prije već bio predvidio i na vrijeme upozorio ženu. Na kraju je ipak ona prekinula šutnju i rekla mi:

– Ne preostaje ti drugo, nego da uzmeš put u tuđinu. Putnicu imaš u džepu. Ja ću sutra ujutro otići u banku podići onih pustih dvadeset dolara, koliko možeš legalno prenijeti preko granice, i savjetujem ti, da odmah zatim kreneš na put.“⁸²

⁸⁰ *Isto*, 184–185.

⁸¹ *Isto*, 200.

⁸² *Isto*, 201.

Svjestan je da supruga Terezija ima pravo, zadarski događaji, njegovo munjevito udaljavanje s radnog mjesta u Institutu te njegovo dvadesetogodišnje iskustvo mu govore da se u komunističkoj Jugoslaviji ne može pouzdati u pravdu i zakon. Tako zapisuje:

„Sutradan ujutro pripremih kofere i stavivši u džep ciglih dvadeset dolara, krenuo sam na put preko Rijeke u Italiju. Navečer oko osam sati u Kozini, sjeverno od Trsta, prešao sam granicu, da se više ne vratim u Jugoslaviju sve dok se iz nje ne izdijeli Hrvatska kao suverena država.“⁸³

I doista, Čolak će se vratiti u Hrvatsku tek u ljeto 1990., kada je neovisnost bila na vratima!⁸⁴

Slika 8. Rim 1970.: Kanonizacija N. Tavelića (prvi zdesna Nikola Čolak, u sredini dr. Branko Jelić)⁸⁵

⁸³ *Isto.*

⁸⁴ Zrinka Podhraški Čizmek, Intervju s Terezijom Čolak, 12. 6. 2021. *Ista.* Intervju s Dubravkom Podhraški, 13. 7. 2022. *Ista.* Intervju s Rokom Čolakom, 13. 7. 2022.

⁸⁵ Privatni arhiv obitelji Podhraški-Čizmek.

5. ZAKLJUČAK

Knjiga uzeta u razmatranje spada u manje poznatu literaturu u Hrvatskoj: poznata je samo pojedinim povjesničarima, pogotovo onima koji se bave suvremenom poviješću. Čolak nam u njoj iznosi ne samo konkretne događaje iz svog života između 1945. i 1966. nego i svoja promišljanja o životu u Jugoslaviji tijekom prva dva desetljeća komunizma.

Čolak opisuje dolazak komunista na vlast u svibnju 1945. kroz vlastitu prizmu i iskustva, od hapšenja, istražnog zatvora i njegove osude. Progovara o logorima u Popovači, Velikoj Pisanici, Sisku i Lepoglavi opisujući ljude i događaje velikom objektivnošću, suzdržanošću i dokumentarističkom preciznošću. Prikazuje izlazak iz logora te povratak u civilno društvo prvo radeći u Tvornici hidrauličkih strojeva u Zagrebu, potom u Poduzeću nafte Šumečani te u osmogodišnjim školama u Glini i u Novom Marofu.

Svjedoči ne samo o vlastitom životnom putu nego i o putu cijele obitelji koja ga prati od dolaska najprije u Državni arhiv u Zadru, potom u Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti, a naposljetku u Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske u Zagrebu.

Slika 9. Nevidljiva bodljikava žica... Nikola i supruga Terezija s unukama 1981. u Padovi: prvi put vide unučicu Ivanu (u sredini) bez kćeri Jadranke, jer su joj na četiri godine oduzeli pasoš ne bi li je pridobili da špijunira vlastitog oca⁸⁶

⁸⁶ Privatni arhiv obitelji Podhraški-Čizmek.

Progovara o vlastitoj generaciji kao „eksperimentalnoj generaciji u potrazi za vlastitom ličnošću“.⁸⁷ Razmatra o stvarnim duhovnim mogućnostima te generacije i ulozu Komunističke partije u razvoju pojedinaca. Oslikava nam pojedince koji se izdvajaju u toj generaciji, kao što su Mihajlo Mihajlov ili Mirko Vidović. I naposljetku iznosi otvoreno kako je bilo koje nesuglasje s tadašnjim režimom dovelo do „otvorenog okršaja s Partijom“ i neuspjelog pokušaja osnivanja časopisa *Slobodni glas*.⁸⁸

Njegove su misli zanimljive i današnjem čitaocu jer izražavaju filozofska razmišljanja koja nadilaze njegovu osobnu povijest. Čolakova kritika komunizma je duboka, referencijalna, ali ujedno snažno ukorijenjena u kršćanskom svjetonazoru te njegova knjiga i danas ostaje nezaobilazno štivo hrvatske književnosti kršćanskog nadahnuća.

Knjigu je ovim riječima opisao Josip Vrandečić, profesor povijesti na Filozofskom fakultetu u Splitu, u svom Pogovoru trećem svesku *Hrvatskih pomorskih regesta* izdanog 2017. godine, preko dvadeset godina nakon smrti autora:

„...Iza bodljikave žice: svjedočanstvo o životu Hrvatske u srbokomunističkoj Jugoslaviji (Padova, 1977.), kojoj nisam našao ravna među hrvatskom disidentskom literaturom. Radićini memoari *Živjeti-nedoživjeti I-II* (München, 1972.) pisani su literarnije i zanimljivije, ali je Čolakova knjižica dublja po vlastitom iskustvu proživljenog stradanja i poučnija za svakog suvremenog hrvatskog intelektualca, koji bi s njom trebao poći u život.“⁸⁹

Na kraju knjige je i vrlo koncizan pregled povijesti Jugoslavije na tridesetak stranica koje naziva „Utopija i suton Jugoslavenstva“⁹⁰ – gdje još jednom dokazuje kako vjeruje da je u širim povijesno-geografskih koordinatama i ta tvorevina bila samo jedna prolaznost, završavajući s ovim recima:

„Naš jedini stvarni put je put borbe – milom ili silom, referendumom i revolucijom – za obnovu naše suverene Republike

⁸⁷ Nikola Čolak, *Iza bodljikave žice. Svjedočanstvo o životu Hrvatske u srbokomunističkoj Jugoslaviji*, cit., 145.

⁸⁸ *Isto*, 163.

⁸⁹ Josip Vrandečić, Pogovor, u: Čolak Nikola, *Regesti marittimi croati. Fonti documentarie. Navigazione nell'Adriatico / Hrvatski pomorski regesti. Dokumentarna vrela. Plovidba na Jadranu*, vol. III, ur. Zrinka Podhraški Čizmek, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu, Split, 2017, 675.

⁹⁰ Nikola Čolak, *Iza bodljikave žice. Svjedočanstvo o životu Hrvatske u srbokomunističkoj Jugoslaviji*, cit., 206.

Hrvatske, jer samo u njoj hrvatski narod može naći sama sebe, ostvariti svoje životne interese i omogućiti sebi normalan razvoj i život dostojan slobodne nacije.

HRVATSKA HRVATOM!⁹¹

POPIS IZVORA I LITERATURE

- Akmađža Miroslav, Pastirsko pismo katoličkih biskupa Jugoslavije od 20. rujna 1945. godine i crkveno-državni odnosi, *Tkalčić*, 6 (2002.), 6, 139-190.
- Beljo Ante, *Jugoslavija, genocid. Dokumentarna analiza/Yugoslavia, Genocide. A Documented Analysis*, Northern Tribune Publishing Sudbury, 1985.
- Benigar Aleksa, *Alojzije Stepinac – hrvatski kardinal*, Ziral – Zajednica izdanja ranjeni labud, Rim, 1974.
- Bertoša Slaven, Nikola Čolak, Regesti marittimi croati / Hrvatski pomorski regesti, sv. III, a cura di / uredila Zrinka Podhraški Čizmek, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, Split, 2017, 687 str., *Problemi sjevernog Jadrana*, 17 (2018.), 79–81, <https://hrcak.srce.hr/220826>.
- Bilandžić Dušan, *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb, 1999.
- COURAGE (“Cultural Opposition – Understanding the Cultural Heritage of Dissent in the Former Socialist Countries – „Kulturna opozicija – razumijevanje kulturne baštine neslaganja u bivšim socijalističkim državama“), Čolak Nikola, <http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n16336?hr> .
- Čolak Nikola i sur., Naših dvadeset godina šutnje, *Zvono*, Zagreb, 1994, 17–72.
- Čolak Nikola, *Akcija deseti travanj u svijetlu krunskog svjedočanstva Ivana Prusca i dokumentacije*, (u rukopisu), Padova, 1989.
- Čolak Nikola, Albanija i Srbija u vrijeme Balkanskih ratova (1912–1914), *Nezavisna država Hrvatska*, 1–2 (1990.).
- Čolak Nikola, Arhivska građa za povijest Hvara u nekim arhivima van Hvara, *Bilten Historijskog arhiva Komune Hrvatske*, 3–5 (1961.).
- Čolak Nikola, Armatori del comune di Zadar fra il pace di Pozarevac e la missione dei sindici inquisitori (1718–1751), *Archivio Veneto*, 96 (1972.).
- Čolak Nikola, Beogradske makinacije sa prof. Draganovićem, *Hrvatska država*, 156–158 (1968)..
- Čolak Nikola, Borba novih stanovnika na središnjem dalmatinskom otočju za očuvanje stečenih privilegija, *Prilozi povijesti otoka Hvara*, 2 (1962.).
- Čolak Nikola, Borba salskih ribara u 17. stoljeću protiv obaveza prema gradu Zadru, *Morsko ribarstvo*, 10 (1958.).

⁹¹ Isto, 241.

- Čolak Nikola, Borba za financijska sredstva za održavanje i obnavljanje crkve i samostana sv. Krševana u Zadru, *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku*, 1964.
- Čolak Nikola, Borba za privilegije novih stanovnika na srednjem dalmatinskom otočju na području ribolova, *Morsko ribarstvo*, 11 (1959.).
- Čolak Nikola, Brodovlasnici zadarske komune između karlovačkog i požarevačkog mira, *Pomorski zbornik*, knjiga 3, Zadar, 1965.
- Čolak Nikola, Concezione cristiana e marxista del mondo, *Culture e politica*, 1968.
- Čolak Nikola, Društvo za proučavanje i unapređenje pomorstva Jugoslavije, *Zadarska revija*, 11 (1962.).
- Čolak Nikola, Dubček e Tito, *Il resto del carlino*, 10 (1968.).
- Čolak Nikola, Dubček i Tito, Mihajlo Mihajlov i pokret intelektualaca, *Hrvatska država*, 164 (1968.).
- Čolak Nikola, Due pesi e due misure, *La fiera letteraria*, 6. 10. 1966.
- Čolak Nikola, È l'ora del terrorismo: Ti berremo il sangue, *Il resto del carlino*, 1. 9. 1966.
- Čolak Nikola, Ekonomska moć iških parona Banića u 18. stoljeću, *Pomorski zbornik*, knjiga 2, Zadar 1964.
- Čolak Nikola, Fragmenti Bleiburga, *Hrvatska država*, 183 (1970.).
- Čolak Nikola, Govor na proslavi 10. travnja u Münchenu, *Hrvatska država*, 171-172 (1968.).
- Čolak Nikola, H. N. V. na putu treće Jugoslavije, *Nezavisna država Hrvatska*, studeni 1987.
- Čolak Nikola, Historiografija u Zadarskoj reviji, *Historijski zbornik*, 1-4/1957.
- Čolak Nikola, Ho conosciuto Mihajlov quando uscì dal carcere, *Il resto del carlino*, 28.8.1966.
- Čolak Nikola, Hrvatska danas, *Hrvatska revija*, 1-2 (1967.).
- Čolak Nikola, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Zagreb. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=13454> .
- Čolak Nikola, *Hrvatska iznad svega. Odsjevi prošlosti – perspektive budućnosti = La Croazia prima di tutto. Riflessi del passato – prospettive nel futuro*, Središnjica za proučavanje hrvatske povijesti, Venezia – Padova, 1989.
- Čolak Nikola, Hrvatska u procijepu, *Hrvatska država*, 190 (1971.).
- Čolak Nikola, Hrvatska u svjetskoj povijesnoj znanosti, *Nezavisna država Hrvatska*, 323 (1988.).
- Čolak Nikola, Humanizam i demokratizam Milovana Đilasa, *Hrvatska revija*, 4 (1971.).
- Čolak Nikola, I comunisti impongono il silenzio, *Il resto del carlino*, 11. 9. 1966.
- Čolak Nikola, Ideološka stajališta i političke perspektive Milovana Đilasa i Mihajla Mihajlova, *Hrvatska država*, 1966.

- Čolak Nikola, *Il ribelle Mihajlov come lo vedo io, Il resto del carlino*, 23. 9. 1966.
- Čolak Nikola, Inventar rukopisne ostavštine Šime Ljubića, *Arhivski vjesnik*, 4 (1963.).
- Čolak Nikola, Iz povijesti našeg ribarstva, *Morsko ribarstvo*, 11 (1956.).
- Čolak Nikola, Iz života iseljenika Makarske i njenog primorja na srednje dalmatinskom otočju u 17. i 18. stoljeću, *Prilozi povijesti otoka Hvara*, knjiga 1, Split, 1959.
- Čolak Nikola, *Iza bodljikave žice. Svjedočanstvo o životu Hrvatske u srbokomunističkoj Jugoslaviji*, Padova, 1977.
- Čolak Nikola, Izdanja Historijskog arhiva na Hvaru, *Zadarska revija*, 4 (1959.).
- Čolak Nikola, Izložbe Arhiva u Zadru, *Arhivski vjesnik*, 1 (1958.).
- Čolak Nikola, *Janjevački govor*, 1939/1955., neobjavljeno.
- Čolak Nikola, *Janjevo: Hrvatska naseobina na Kosovu Polju. Prvi dio: Janjevo u prošlosti*, 1942/1995., neobjavljeno.
- Čolak Nikola, *Janjevo: sedam stoljeća opstojnosti Hrvata na Kosovu*, Udruga Janjevo, Zagreb, 2000.
- Čolak Nikola, Jedinstvom do snage, snagom do slobodne Hrvatske, *Nezavisna država Hrvatska*, 304 (1986.).
- Čolak Nikola, Jezik sile, *Hrvatska država*, 2 (1971.).
- Čolak Nikola, *Jugoslavija – sukob dviju državnih ideja*, 1975., neobjavljeno.
- Čolak Nikola, Kako se prosuđuje domovina, *Hrvatska država*, 195 (1971.).
- Čolak Nikola, Karte su na stolu – dr. Mate Meštrović u Jugoslaviji, *Nezavisna država Hrvatska*, 4 (1990.).
- Čolak Nikola, Konfederacija smrt Hrvatske, *Hrvatska država*, 197 (1971.).
- Čolak Nikola, Kosovo i mi, *Nezavisna država Hrvatska*, 318 (1987.).
- Čolak Nikola, Kraj Hrvatskog proljeća, *Hrvatska država*, 196 (1971.).
- Čolak Nikola, La democrazia resta in carcere, *Il resto del carlino*, 5. 1. 1967.
- Čolak Nikola, *La Jugoslavia comunista fra il dissenso dell'intelligenza e il diritto di Stato della Croazia*, Središnjica za proučavanje hrvatske povijesti, Venezia, 1979.
- Čolak Nikola, Listajući Brankove uspomene, *Hrvatska država*, 369 (1986.).
- Čolak Nikola, Mate Meštrović – krik ranjenog nemoćnika, *Nezavisna država Hrvatska*, 1 (1988.).
- Čolak Nikola, Mihajlo Mihajlov isolato dal mondo, *Reggio oggi*, 10–12 (1966.).
- Čolak Nikola, Mihajlov i pokret intelektualaca, *Hrvatska država*, 164 (1968.).
- Čolak Nikola, Mihajlov: Il delitto di pensare, *Il resto del carlino*, 25. 4. 1967.
- Čolak Nikola, Mirko Vidović, *Hrvatska država*, 200 (1972.).
- Čolak Nikola, Misije Milovana Đilasa, *Hrvatska država*, 173 (1969.).
- Čolak Nikola, Nacionalni i socijalni karakter stanovništva Zadra i okolice u prošlosti kroz izložbu arhivskih dokumenata, *Zadarska revija*, 4 (1954.).

- Čolak Nikola, Narodni preporod u Dalmaciji u svjetlu historiografije, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 8 (1961.).
- Čolak Nikola, Naše novo arhivsko zakonodavstvo, *Glas Zadra*, 383 (1958.).
- Čolak Nikola, Naše ribarstvo do pada Mletačke Republike, *Pomorski zbornik povodom 20. godišnjice Dana mornarice i pomorstva Jugoslavije (1942–1962)*, Zagreb, 1962.
- Čolak Nikola, Naših dvadeset godina šutnje, *Hrvatska revija*, 1966.
- Čolak Nikola, Navigazione marittima fra i porti dalmato-istriani e i porti pontifici alla fine del settecento, *Studi Veneziani*, 11 (1969.).
- Čolak Nikola, Navigazione marittima fra i porti dalmato-istriani e i porti pontifici alla fine del settecento Dalmazia settentrionale, *Studi Veneziani*, 14 (1972.).
- Čolak Nikola, Odlučivanje o našoj sudbini, *Hrvatska danas i sutra*, 1969.
- Čolak Nikola, Ombre sul "caso" Draganović, *Il resto del carlino*, 28. 11. 1967.
- Čolak Nikola, Osnivačka skupština Društva za proučavanje i unapređenje pomorstva Jugoslavije, *Naše more*, 1962.
- Čolak Nikola, Otpor ribara zadarskog otočja u 16. stoljeću protiv obaveza samostanu sv. Krševana u Zadru, *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku*, 4–5 (1956).
- Čolak Nikola, Parlerà mai la "Voce libera"?, *Il resto del carlino*, 9. 9. 1966.
- Čolak Nikola, Pitanje crkve sv. Križa u Sućurju na Hvaru, *Prilozi povijesti otoka Hvara*, knjiga 2, Hvar 1962.
- Čolak Nikola, *Po vrhovima i proplancima Julijskih Alpa (putopis)*, 1946., neobjavljeno.
- Čolak Nikola, Politička i idejna strujanja u Hrvatskoj danas, *Hrvatska država*, 133–134 (1966.).
- Čolak Nikola, Poljoprivreda zadarske komune u ranom srednjem vijeku, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 9 (1962.).
- Čolak Nikola, Pomorske operacije u zadarsko-mletačkom ratu 1345–1346., *Zadarska revija*, 11 (1962.).
- Čolak Nikola, Pomorstvo zadarske komune od dolaska Hrvata na Jadran do pada Mletačke Republike, *Pomorski zbornik povodom 20. godišnjice Dana mornarice i pomorstva Jugoslavije (1942–1962)*, Zagreb, 1962.
- Čolak Nikola, *Pomorstvo zadarske komune u 18. stoljeću u okviru njene ukupne ekonomike*, 1962. – 1966., neobjavljeno.
- Čolak Nikola, *Posljednje pokoljenje starih (roman iz života Janjeva)*, 1945. – 1947., neobjavljeno.
- Čolak Nikola, Povijesni smisao desetog travnja, *Spremnost-hrvatski tjednik*, 17 (1986.).
- Čolak Nikola, Povijest talijanske arhivistike u časopisu *Rassegna degli archivi di stato*, *Arhivski vjesnik*, 4 (1963.).
- Čolak Nikola, Pred mostom u treću Jugoslaviju; Poruka iz Karina; Na adresu Dr-a Ante Ciliga, *Hrvatska država*, 209 (1972.).
- Čolak Nikola, Prilozi literaturi za povijest poljoprivrede Dalmacije, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 10 (1963.).

- Čolak Nikola, Prirodoslovni muzej u Zadru, *Zbornik Zadar*, Zagreb, 1964.
- Čolak Nikola, Proizvodnja i pomorska trgovina paškom soli do pada Paga pod mletačku vlast 1409, *Pomorski zbornik Društva za proučavanje i unapređivanja pomorstva Jugoslavije*, knjiga 1, Zadar, 1963.
- Čolak Nikola, Prvi koraci kršćanske demokracije, *Bilten Hrvatske kršćansko demokratske stranke*, 11 (1982.).
- Čolak Nikola, Referendum – a ne izbori, *Nezavisna država Hrvatska*, 3 (1990.).
- Čolak Nikola, Referendum ili obračun, *Hrvatska država*, 181 (1970.).
- Čolak Nikola, *Regesti marittimi croati. Fonti documentarie. Navigazione nell'Adriatico / Hrvatski pomorski regesti. Dokumentarna vrela. Plovidba na Jadranu*, vol. I, Centro di Studi Storici Croati/Središnjica za proučavanje hrvatske povijesti, Venezia – Padova, 1985.
- Čolak Nikola, *Regesti marittimi croati. Fonti documentarie. Navigazione nell'Adriatico / Hrvatski pomorski regesti. Dokumentarna vrela. Plovidba na Jadranu*, vol. II, Centro di Studi Storici Croati/Središnjica za proučavanje hrvatske povijesti, Venezia – Padova, 1993.
- Čolak Nikola, *Regesti marittimi croati. Fonti documentarie. Navigazione nell'Adriatico / Hrvatski pomorski regesti. Dokumentarna vrela. Plovidba na Jadranu*, vol. III, ur. Zrinka Podhraški Čizmek, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu, Split, 2017.
- Čolak Nikola, Ribarstvo u zadarskom arhipelagu u 15. i 16. stoljeću, *Morsko ribarstvo*, 1 (1957.).
- Čolak Nikola, *Rječnik janjevačkog govora*, 1951/1956., neobjavljeno.
- Čolak Nikola, Scrittori d'oltrecortina testimoniano le condizioni della "Letterature del silenzio", *Il Messaggero*, 18. 12. 1967.
- Čolak Nikola, Spis Andrije Borellija o uređenju Dalmacije krajem 18. stoljeća, *Mogućnosti*, 5 (1957.).
- Čolak Nikola, Stanje u kninskoj krajini pri padu Mletačke Republike 1797., *Zadarska revija*, 4 (1956.).
- Čolak Nikola, Susret s braćom u Americi, *Nezavisna država Hrvatska*, 311 (1987.).
- Čolak Nikola, Svjetski kongres HSS-a i naši napori za ujedinjenjem snaga, *Hrvatska država*, 175 (1969.).
- Čolak Nikola, Totalitarizam Saveza komunista Jugoslavije u punoj snazi svoje realizacije, *Hrvatska država*, 1966.
- Čolak Nikola, U ime narodno-zarobljivačke borbe – izmirenje, *Nezavisna država Hrvatska*, 11(1990), 2, 3, 4, 5 (1991.).
- Čolak Nikola, U sjeni Tavelića, *Hrvatska država*, 187 (1970.).
- Čolak Nikola, U vrtlogu obmana, *Hrvatska država*, 204 (1972.).
- Čolak Nikola, Uoči nove 1918, *Hrvatska država*, 208 (1972.).
- Čolak Nikola, Uz arhivski tjedan 16. 9. – 30. 9. 1956., *Glas Zadra*, 275 (1956.).
- Čolak Nikola, Uz dvadeset i devetu godišnjicu Desetog travnja, *Hrvatska država*, 171–172 (1969.).

- Čolak Nikola, Zaklada za proučavanje hrvatske poviesti, *Nezavisna država Hrvatska*, 322 (1988.).
- Čolak Nikola, Zašto Hrvati šute?, *Nezavisna država Hrvatska*, 1 (1989.).
- Čolak Nikola, Zašto jugoslavenski komunisti zvone na velika zvona? Pozadina hajke na deklaraciju hrvatskih intelektualaca, *Hrvatska država*, 4–5 (1967.).
- Čolak Nikola, Zašto odbijamo komunizam kao teoriju i praksu, a afirmiramo socijalizam?, *Hrvatska država*, 1966.
- Čolak Nikola, *Zašto se bori Hrvatska? (Perché lotta la Croazia?)*, 1971., neobjavljeno.
- Čolak Nikola, Zemljišni posjedi zadarske komune u 12. stoljeću, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 10 (1963.).
- Čolak Nikola, Zeniti i padovi, *Hrvatska država*, 182 (1970.).
- Čoralić Lovorka, Nikola Čolak (1914.–1996.), *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 29 (1996.), 1, 412–413, <https://hrcak.srce.hr/50175>.
- Čoralić Lovorka, Nikola Čolak, *Hrvatski biografski leksikon, mrežno izdanje*, <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=4080>.
- Čoralić Lovorka, Nikola Čolak, *Regesti Marittimi Croati / Hrvatski pomorski regesti, sv. III., a cura / uredila Zrinka Podhraški Čizmek*, Split: Odsjek za povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu, 2017, 688 stranica, *Povijesni prilozi*, 38/56 (2019), 333–335, <https://hrcak.srce.hr/225851>.
- Florian Thomas Rulitz, *The Tragedy of Bleiburg and Viktring, 1945: The Complicity of the British and the Post-War Yugoslav Crimes*, Northern Illinois University Press, 2016.
- Geiger Vladimir, Osvrt na istraživanja i odjeke problematike Bleiburga i "Križnog puta" 1945. u Republici Hrvatskoj, *Dijalog povjesničara-istoričara 8. Zagreb*, Friedrich-Ebert-Stiftung (FES), Zagreb, 2004., 409–428.
- Grahek Ravančić Martina, *Bleiburg i križni put 1945. Historiografija, publicistika i memoarska literatura*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2009.
- Grgec Petar, *Hrvatski biografski leksikon (1983–2025), mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2026., <https://hbl.lzmk.hr/clanak/7643>.
- Grgin Borislav, Nikola Čolak, *Regesti marittimi croati (hrvatski pomorski registri) I*, Padova 1985, 646 stranica, *Radovi*, 24 (1991) 1, 315–316, <https://hrcak.srce.hr/56537>.
- HR-HDA-1946: Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, Osobni fond Nikole Čolaka 1946 http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=1_55625.
- Jugoslavenski intelektualci u potrazi za izgubljenom slobodom (Gli intellettuali jugoslavi alla ricerca della libertà perduta), *Energie nuove*, studeni 1966.
- Jelačić Bužimski Dubravko, Autobiografske prolazne postaje Ante Stamaća, *Kolo 1* (2022), Matica hrvatska, <https://www.matica.hr/kolo/701/autobiografske-prolazne-postaje-ante-stamaca-33085/>

- Kljajić Stipe, Nikola Čolak Collection, *Projekt Courage, Cultural opposition*, 2017 <https://www.bib.irb.hr/1012260>.
- Kolanović Josip, Nikola Čolak, Regesti marittimi Croati, Settecento, I. Parte. Navigazione nell'Adriatico / Hrvatski pomorski regesti, Centro di studi storici Croati Venezia, Fonti, Vol. I, Fonti documentarie, Vol. I / Središnjica za proučavanje hrvatske povijesti Venecija, Vrela, svez. I, Dokumentarna vrela, svez. I, XII + 647 str., *Arhivski vjesnik – Bulletin d'archives*, 36 (1993), 255–306, <https://hrcak.srce.hr/65792>.
- Kolanović Josip, Nikola Čolak, Regesti marittimi croati. Hrvatski pomorski regesti II., Padova 1993. Centro di studi storici Croati Venezia. 866 str., *Arhivski vjesnik – Bulletin d'archives*, 38 (1995), 245–248, <https://hrcak.srce.hr/65585>.
- Lučić Josip, Nikola Čolak, Regesti marittimi Croati, Hrvatska pomorska regesta II, Padova 1993, str. 868, *Radovi*, 26 (1993) 1, 350–351, <https://hrcak.srce.hr/55590>.
- Mihajlov Mihajlo, *Materijal o slučaju Mihajlo Mihajlov: u vezi sa sudjenjem u Zadru 22–23 septembra 1966 godine*, Possev, Frankfurt, 1966.
- Novak Grga, Maštrović Vjekoslav, ur., *Pomorski zbornik I–II*, Institut za historijske i ekonomske nauke JAZU, Zagreb – Zadar, 1962.
- Orbanić Elvis, Cjeloživotni rad posvećen arhivima (Nikola Čolak: Regesti marittimi Croati III. / Hrvatski pomorski regesti, III.), *Stav. E-časopis za književnu kritiku – Croatian E-Journal of Literary Criticism*, <https://www.stav.com.hr/tekuca-kritika/elvis-orbanic-cjelozivotni-rad-posvecen-arhivima-nikola-colak/>.
- Orbanić Elvis, Cjeloživotni rad posvećen arhivima (Nikola Čolak: Regesti marittimi Croati III. / Hrvatski pomorski regesti, III.), *Nova Istra – časopis za književnost, umjetnost i kulturu*, 2 (2019.), 207–210.
- Podhraški Čizmek Zrinka, Analiza komunističkog 'tretmana' ideoloških neistomišljenika na primjeru dvaju hrvatskih katoličkih intelektualaca: Nikole Čolaka i Mirka Vidovića, *Crkva u svijetu*, 52 (2017) 2, 266–303, <https://hrcak.srce.hr/183755>.
- Podhraški Čizmek Zrinka, Intervju s Dubravkom Podhraški, 13. 7. 2022.
- Podhraški Čizmek Zrinka, Intervju s Rokom Čolakom, 13. 7. 2022.
- Podhraški Čizmek Zrinka, Intervju s Terezijom Čolak, 12. 6. 2021.
- Podhraški Čizmek Zrinka, Izazovi političko-ekonomske emigracije obitelji Čolak i Podhraški, *Zbornik radova s II. međunarodne znanstveno-stručne konferencije "Suvremeni usud gospodarstvenikova naslijeđa Hrvatske"*, Stjepan Šterc; Monika Balija; Tamara Bodor (ur.), Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu; Hrvatsko katoličko sveučilište, Zagreb, 2024., 45–61.
- Privatni arhiv Podhraški Čizmek.
- Privatni arhiv Podhraški-Čolak.
- Radelić Zdenko, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991., od zajedništva do razlaza*, Školska knjiga, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2006.

- Radica Bogdan, *Živjeti-nedoživjeti I-II*, Knjižnica Hrvatske revije, München – Barcelona, 1982. – 1984.
- Strah od Hrvatske stranke prava, *Nezavisna država Hrvatska*, 320 (1987).
- Tuđman Franjo, *Bespuća povijesne zbiljnosti – rasprava o povijesti i filozofiji zlosilja*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1989.
- Vidović Mirko, *Kako je nastao pokret nezavisnih intelektualaca u Zadru. Testament disidentske generacije*, Škorpion, 2013.
- Vrandečić Josip, Pogovor, u: Čolak Nikola, *Regesti marittimi croati. Fonti documentarie. Navigazione nell'Adriatico / Hrvatski pomorski regesti. Dokumentarna vrela. Plovidba na Jadranu*, vol. III, ur. Zrinka Podhraški Čizmek, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu, Split, 2017, 675–678.

POPIS IZVORA SLIKA S INTERNETA:

- Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku:
<https://www.abebooks.com/first-edition/Anali-Historijskog-Instituta-Jugoslavenske-Akademie-Znanosti/9600597531/bd#&gid=1&pid=1>.
- Archivio veneto:
<https://archive.org/details/nuovoarchiviovenetons39/page/n5/mode/2up>.
- Radovi Instituta JAZU u Zadru:
https://www.kupindo.com/Istorija/77036801_Radovi-Instituta-JAZU-u-Zadru-6-7#.
- Ribarstvo – stručni list za unapređenje svih grana slatkovodnog i morskog ribarstva:
https://tehnika.lzmk.hr/wp-content/uploads/2020/09/HTE2_0861.jpg.
- Studi veneziani:
https://www.cini.it/cini_publications/studi-veneziani-xii-it-2/.
- Zadarska revija:
https://hr.wikipedia.org/wiki/Zadarska_revija.

BEHIND THE IRON WIRE BY NIKOLA ČOLAK:
THE PRE-MIGRATION EXPERIENCES OF A CATHOLIC
HISTORIAN AND PHILOSOPHER

Summary

In this paper we want to present the book of the Croatian historian, philosopher and writer of Catholic provenance: *Behind the Iron Wire. Testimony of the life of Croatia in Serbian-Communist Yugoslavia* by Nikola Čolak (Janjevo 1914 – Padua 1996). The book, published in Padua in 1977, after the author was forced to emigrate to Italy due to personal and political convictions, is today preserved together with his entire opus in the Croatian State Archives as Nikola Čolak's Personal Fund (HR-HDA-1946). Čolak describes the events and the people he met in the period from May 5, 1945 in Zagreb to August 17, 1966 in Zadar, that is the day of his escape as an emigrant. Throughout the entire work it is possible to follow the thoughts, considerations and opinions of the writer on the situations and historical events of the time, which speak of a deep faith and trust in a Higher Power that guides all creation and his life including. Never discouraged, working persistently and willing to bear his share of the burden, both in prisons and labour camps (in Popovača, Velika Pisanica, Sisak and Lepoglava), and since 1947 in civil society without political and civil rights, Čolak represents the paradigm of the Croatian people who, having handed over everything to God, work tirelessly for the improvement and advancement of science, everyday life and for the right to self-determination of Croatia as a sovereign state. Through his work, one gets an intimate perspective on people, events, the communist regime and a system that goes beyond everyday life, the author describes events and people without judgment and with breadth that are mirrored in transcendental coordinates and, due to his orientation and rootedness in classical and Christian philosophy, is very current as an ethical and moral example as a witness of its time for present and future generations.

Keywords: Nikola Čolak, spiritual testimony, Alojzije Stepinac, Catholic intelligentsia, repression, political persecution, Mihajlo Mihajlov, Yugoslavia, Slobodni Glas (Free Voice)